TINERARIVM
PER NONNVLLAS
Galliæ Belgicæ partes,
BRAHAMI ORTELII ET IOANNIS VIVIANI.

AD GERARDVM MERCATOREM, COSMOGRAPHVM.

ANTVERPIÆ,
Ex officina Christophori Plantini.
CIƆ. IƆ. LXXXIV.

ABRAHAMVS ORTELIVS, ET IOANNES VIVIANVS GERARDO MERCATORI S. P. D.

CVM litteras tuas accepiſſemus, Mercator, ſub ipſum tempus, quo hinc diſcedebamus, viſum eſt, non prius ad eas reſcribere, quàm confecta tandem qualicunque ea, quam nos ſuſcepiſſe iam intellexeras, peregrinatione: futuras enim tibi noſtras lõgè gratiores ſi vnà attexeremus, ſi quid in ea obſeruatione dignũ occuriſſet. non quòd ſperaremus poſſe quidquam ex locis tã nobis vicinis annotari quod non omnibus eſſet notum: ſed tamen cùm partem eam Galliæ noſtræ, tot paſſim omnium temporum hiſtorijs celebrem, à nobis verò non viſam, certum eſſet peragrare, & ſine litteris eſſe non poſſemus, videbatur potius quidlibet commentari, quàm vt eſſemus toto eo itinere otioſi: tum quòd hac ratione quę ſemel vidimus, ſecurius memoriæ mãdentur; commentariola hæc noſtra nobis ipſis vſui futura videbamus; tibi verò non iniucunda, qui cùm eas regiones aliquãdo diligẽter perluſtraueris, iuuabit eaſdẽ quotieſcũq. libuerit tecũ domi atq. adeò ſine itineris moleſtia recognoſcere. Fuit autẽ nobis iter per fines Tungrorum, Eburonum, Treuirorum, Mediomatricorum, vt quondam vocabantur, & reliquorum eorum populorum, qui Germanicæ originis cùm eſſent, in Gallia tamẽ ſedes habebãt, atq. inter Belgas recẽſebantur. Gallia ſiquidem hæc noſtra, quæ mari Oceano, Sequana & Rheno fluminibus continetur, vt poli-

tioribus litteris primùm innotuit, à Belgis sub variis populorum nominibus tenebatur, & pars quidem eorum erat, qui indigenæ tunc putabantur; reliqui qui aliunde, & præcipuè è Germania, quales & illi de quibus iam diximus, transmisso Rheno eò confluxerant. Hæc nomina, etiam cũ Gallia omnis sub pop. Romani redacta esset imperio, maxima ex parte manserũt in ea gente, & nonnulla quoq. populorum cùm fuissent, oppidis ipsis, quæ in iisdem regionibus quas incolebant illi, vel tunc erant, vel postea condita fuere; nonnulla denique illis ipsis regionibus postquam terrarum facta est distinctio exactior, attributa, ad hanc vsq. memoriam propagata, incolumia, vel certè non ita multum immutata, videmus. Sed fuit & alia tandem sub Rom. Cæsaribus Galliæ Belgicæ partitio. nam quidquid ad Rhenum erat, quia à Germanis, vt nuper diximus, habitabatur, Galliæ nomen amisit, ac in Germaniam primam, in qua Maguntiacum, & secundam est distributum, & in hac quidem Agrippinenses, qui Vbij antea vocabantur, & Tungri erant, vt reliqua quoque pars, Belgicæ primæ, & secundæ appellationes sortita est. Successit deinde illud tẽpus, quo Romanorũ Cęsarũ relanguescẽte administratione, exterę nationes magna colluuie in Italiã ipsam, & in Gallias irruptionem fecerunt, & Barbarico furore omnia commiscentes, nouas etiam commentæ sunt appellationes, & nata Austrasiæ ac Vuestrasiæ regna, crebræq. regnorũ ac dominiorũ cõmutationes, prout quæq. earũ, altera alterã exturbabat: & hæc ferè vsq. ad Caroli Magni Aug. ætatem, sub cuius nepotibus alia deniq. exorta rerum facies, quando quidquid inter Rhenum erat, & Scaldim, cùm in partitione, quæ facta est inter Ludouici

douici Pij filios, Lothario obuenisset, lōgo deinde tempore, Lotharij regnum, & Lotharingia, nūcupatum est: donec tandem deficiente ea prosapia, in varias, vt adhuc nunc est, prouincias diuelleretur, atq. ex eo quantæ rerum omnium subsequutæ sint cōmutationes, non facile esset enumerare. Et sunt hæc tibi Mercator notissima; nec dubitamus, quin hic potius vtendum putes, Strabonis consilio, monentis ea, quæ à Principibus dum reipub. temporibus obsequūtur, fuerint immutata, non vsqueadeo diligenti persequenda studio: vt nec in illis curiosius immorāndum, quæ sunt à nonnullis memoriæ prodita de huius gentis origine, quam ab ipso vsq. Gomero Iapeti filio deducunt. hæc vt vera sint, nostra non indigent approbatione, vt nec suppetit quo contraria refellamus. Antiquissimum certè est apud omnes scriptores, & celebre Celtarum nomen; sic enim ipsi se sua lingua nominabāt, quod Cæsar Iulius in suis commentariis proprium eius gentis facit, quæ partem illam incolebat quę inter Sequanam est, & Garumnam. Vt Galli vocarentur, Romano scilicet sermone, nonnisi serò, teste Pausania, vsus obtinuit. Verisimile autem est, eo primum tempore auditum id nomen, quo & ipsa Gallorum arma, cùm sub Tarquinio Superbo rege, superatis Alpibus, in Italiam descenderunt. Siquidem & illi Senones è Celtis erant, manetque etiam nunc eorum nomen in ea parte Galliæ quæ est inter Sequanam & Garumnam, vbi Sens ipsorū lingua dictū oppidum, ad Yonā flumē. Ex Celtis suos Galatas Gręcos fecisse, & ab hoc Gallorum nomen formasse Romanos, est verisimile, quod primum, vt supra diximus, Celtarum proprium fuit: vbi verò & reliquæ partes eis innotuere, Galliæ est nomen

factum commune, ac primum sub ipso C. Cæsare Belgæ sunt à Romanis cogniti, Gallorum omnium, vt ipse testatur, fortissimi. Vnde Belgarum nata sit appellatio, nec ipse tangit, nec quisquam veterum, de Barbaris, sibique ignotis vocabulis parum, vt videtur, solliciti. Annales nostri, si sit illis quidquam tribuendum, quandoquidem & ipse Cæsar quæ in suis commentarijs retulit, ex ipsorum Gallorum se fatetur habuisse relatione (quamuis ille quidem propior, superiora illa tempora attingeret) ij ergo à Belo Deo dictum fuisse men orant oppidum amplum, seu potius ciuitatem in medio ipsius Belgij, quę cùm latè rerum potiretur, omni etiam regioni, ac populo nomen dedisse, atque ex eius reliquiis Bauacum nunc restare oppidulum loco eminenti situm, multisque adhuc antiquitatis visendum monumentis. Cæsar Belgium vocat, vbi firmissima collocabat pręsidia, existimās hac potissimū ratione tutissimā Galliam si Belgium quietum foret, quòd inde præcipui motus timerentur, & ipsum ibidem sæpius hiemasse legimus. Videtur tamē alicubi Belgium cum Bellouacis cōfundere, & Belgium pro regione habere. Sic enim lib. v. cùm dixisset: Tres legiones in Belgio collocauit. his M. Crassum quæstorē, & L. Munatium Plancum, & C. Treboniū præficit. mox cùm illis opus haberet ad liberāda Q. Ciceronis hiberna ab Ambiorigis obsidione, subdit: Statim nuntios in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit. nisi dicamus, Bellouacos quoque Belgij partem fuisse. siquidem & hi in medio ferè sunt Belgicæ, & ab eodē Cæsare præcipuis laudibus celebrantur. Ceterùm de Belo non constat vnde ea religio ad Gallos manarit: videtur quidem ab Assyrijs sumpta, apud quos Bel Sol erat, & quadā sa-

crorum ratione, pro Sole & Saturno colebatur, quemadmodum & apud Gallos loco supremi cuiusdam numinis erat, nec enim tam præcisè suum cuique deorum assignabant officium, vt est à Græcis factitatum. Et licet eius rei nulla exstent apud politiores scriptores testimonia, non absurdũ tamen sit, Assyrios cùm latissimè imperarint, suam etiã religionẽ cũ plurimis nationibus cõmunicasse, quod Romanos postea fecisse legimus. Herodianus sanè facit mentionem Belis, quem Aquileiensibus, qui tunc Gallica gens erant, patrium numen fuisse, & Solis loco habitum refert. Sed hæc vt de re dubia, atque ob altam antiquitatem obscura, sit protulisse satis, & aliorũ penitiori indagationi locum relinquentes, ad susceptam peregrinationem properemus. Hic verò, Mercator, ne graue sit vrbium nostrarum, quæ sunt omnium notissimæ, breues descriptiones percurrere, vnde hanc ordimur narrationem, vt reliqua deinde suo ordine subsequantur.

Prima Antverpia profectis ad IIII. M. est Mechlinia ad Diliam flumen, loco plano, in agroq. fertili, terra leui, ac subarenosa, omnigenûm fructuum feraci, modò debitus cultus impendatur, vrbs mœnibus, & situ imprimis munita, ob aquarum copiam, quibus ex Oceano per Scaldim, statis temporibus ad hunc vsque locum restagnantibus, facilè quotiescunq. vsus requirit, circumiacentem agrum magna ex parte inundare faciunt. Exigua admodum eius ferũtur initia, & quod magis mirere, non ita longo temporis tractu, in eam, qua nunc est, amplitudinẽ excreuisse. Sic enim, cùm ea de re quæreremus, nobis retulit Iacobus Susius noster, reconditæ vir eruditionis, quondam hoc loco nihil fuisse præter ædes illas veteris structuræ iuxta Diui

Remboldi Sacellulum, ad quas, medio scilicet itinere inter Bruxellas, & Antverpiam, peregrinantes diuertebāt. His pro insigni erat Diuus Michaël Archangelus, aut, vt alij referūt, hospitis nomen erat Michaël, quod vernaculo sono Machiel efferūt, & inde nomen vrbi manasse, detorto paulatim in Machlen vocabulo. Alij aliam huius nominis rationem adferunt ex versibus quibusdam, sumptis, vt videtur, ex Itinerario quodam Imp. Maximiliani eius nominis I. Aug. eiusq; tempore scripto, qui sic se habent:

– Tandem peruenit ad vrbem,
Vrbem quam veteres quondam dixere Salinas:
Quæ quia multorum causa exstitit illa malorum,
Dum non vult dominas Eburonum agnoscere gentes,
Nomine mutato Iuuenes dixere Malinas.

Vbi tamen poëticam potius allusionem, quàm fidem historicam agnoscas, cùm nominum etymologiæ ex cuiusque gentis vernaculo melius, quàm ex peregrino sermone petantur. His initiis cœpit Mechlinia, nunc ædificiorum venustate, viarum apta & eleganti dispositione, pontibus lapideis, templis præterea ac turre altitudinis admirandæ, inter omnes Belgicas vrbes conspicua. In hac summus est Senatus à Carolo Burgundo, regis Philippi abauo institutus, vnde plurimæ Belgicæ ciuitates ius petunt. Claret & viris doctis, & ingeniosis artificibus artis pictoriæ, statuariæ, & præcipuè artis fusoriæ magistros insignes alit. Hinc Louaniū venimus, quæ IV. itidem distat M. oppidum amplum, quodque Ducatus Brabantię antiquissimum creditur: eius sanè proceres in publicis eius Ducatus ordinum consessibus principem locum tenent. Qua intratur collis est, in cuius iugo arx vetus, & fanum

Diuo

Diuo Ioanni sacrum, puteusq. profunditatis admirandæ, ex quo aqua gelidissima hauritur. hinc versus forū sensim descēditur, vbi Curiā nō tam amplo quàm formoso opere exstructam, & è regione Diui Petri Basilicam videas, Huius vrbis præcipua sunt ornamenta litterarum studia, & viri docti, qui hîc, si vsquam in tota Belgica, singulis temporibus floruerunt, & ad hos vsus magnificè exstructæ ædes quamplurimæ. situs amœnus, seu quem siluæ, seu altis in collibus vineta delectant, & vina quidem quæ securus bibat Musarum alumnus, & hæc vel intra ipsa mœnia vel nō inde procul. habet & suos pratorum viridantium prospectus, & agrum non infertilem. Ad hæc aëris salubritate ac ciuium erga aduenas comitate singulari commendatur: ita vt ad litterarum studia nihil hac vrbe accōmodatius esse possit. De eius initiis aut nominis origine nobis nihil constat. Nam quod Luposinam ante C. Iulij Cæsaris tempora appellatam fuisse nonnulli tradant, fabulæ quàm historiæ similius ducimus. Sigebertus Gēblacensis Castrū **Leuen** vocat, vt & hodie adhuc lingua vernacula dicitur, & an. sal. DCCCLXXXIII. Normannos hic castra posuisse contra Imp. Carolum aug. Crassum cognominatum, scribit, eratque tunc in cōfinio regni Lotharij. Postea Comitatus titulum obtinuisse, eorum annales referunt. Sed prodibunt hæc aliquando in lucem, Deo volente, locupletissimè tractata Petri Diuæi, viri doctissimi studio, & diligentia, qui quanto sit in veteri historia explicanda acumine, editus iam de Galliæ Belgicæ antiquitatibus liber, satis declarat, & ipsi testes esse possumus, quàm sit ad reliqua exsequenda copiosa instructus supellectile, qui eum coram his de rebus disserentem audiuimus,

atque eo nomine plurimum nos Louanio debere fatemur, quòd hic eum conuenire, & familiaritatem contrahere licuerit. Hinc Gemblacum ire placuit, vt insignem illam bibliothecā librorum manuscriptorum, quę in eo ferebatur esse Cœnobio videremus. Nec nos ea fefellit opinio, adseruantur enim hîc optima exemplaria quamplurima, & librorum præcipuè, qui rem theologicam tractant, quales sunt veterum religionis nostræ antistitum lucubrationes, & quicunque ab eo tempore scripturam sacram Latinè sunt interpretati, nam ex Græcis nullos vidimus. Adsunt & poëtarum, & oratorum opera, & quidquid ad Latinas facit litteras aliquorum & diuersa exemplaria, quorum tamen nonnulla quæ etiam habet catalogus, hoc tempore desiderātur. Historiarum præterea videre est lōgo ex ordine dispoſita volumina, & inter ea Sigeberti sui memoriā sanctè conseruat: qui quondā in hoc eodem agens cœnobio, Chronicon illud succinctū quod passim habetur, concinnauit, atque ab imperio Valentiniani Iun. & Gratiani augg. exorsus, ad sua vsque perduxit tempora. Vixit autem sub Henrico eius nominis III. aug. & anno MCXII. diem clausit supremum. Scripsit & alios libros, qui itidem hic extant, nonnullos prosa, alios & metro, quibus de omni litteratura optimè est meritus, quantum ferebat illa ætas, quæ & vtinā tales multos tulisset: certè non tam mutilam haberemus illorum temporum historiam, quæ insignes rerum commutationes tulerunt, & ipsius Romani Imperij, quo nullum fuit vnquam illustrius, ab exterarum nationum colluuie deuastationem: Cœnobium verò hoc suum imprimis nobilitauit. Louanio Gemblacum quæ VI. distāt M. iter est arduum vt plurimum,

rimum, & saltuosum, per eam Brabantiæ partem quæ Gallobrabantia nuncupatur. Ad v. ferè M. prope pagum VValheim vulgo dictum, cernuntur in loco edito, & ab omni parte cõspicuo tumuli duo terrei, rotundi, & fastigiati, gramine vestiti, & arbustis incincti, quos cùm manu aggestos iudicaremus, videbantur ad Romanorum posse referri tempora. Illos siquidem tumulos eiusmodi exstruere solitos, quos & cippos vocabant, vt militũ suorũ qui in acie occubuissent reliquias tegerent, passim testantur historiæ. Sic apud Tacitum Germanicus Cæsar cladis Varianæ reliquias condi curauit, & ipsemet primùm exstruendo tumulo cespitem posuit, gratissimo in defunctos munere, & præsentibus, inquit ille, doloris socius. Hic ad viam venimus rectam, & supra vicinos prominentẽ agros, quæ ad Tungros pertingere diceretur, Bauaci, cuius supra meminimus, initium capiens, vnde & plures eiusmodi vias militares ad celebriora quæque Galliæ oppida ducere. Stratas fuisse has olim saxis grandioribus indicant earũ quæ multis in locis adhuc restant fragmenta: nunc gramine vt plurimum virent, sub quo induratum solũ silice minuto, seu glarea aduectitia, vt videtur, cum his in locis nusquã reperiatur. vulgus vias has omnes vocat les Chaussies de Brunehault, quod regis Belgarũ nomẽ fuisse volũt, qui etiã ante Romana tempora latè rerum sit potitus. Videtur tamen Gothicum potius quiddam sonare: atque mirum, C. Cæsarem, diligentem alioquin scriptorem, rei tam præclaræ nullibi meminisse. Sed fruamur his nostris quatenus politiores non exstent quæ huius rei meminerint historiæ. De Brunehilde quidem Sigeberti vxore, quæ mortuo marito Metensibus & Suessionibus imperabat, scribit

idem

idem Sigeb. eã scilicet ædificia admirandi operis construxisse, vt miraculo fuerit tanta ab ea fieri potuisse.

Ipsum porro Gemblacum (vt vnde sumus digressi reuertamur) oppidulum est situ aspero, nempe contra collem, præcipitiis & profundis vallibus ab omni fere parte circumcinctum, nisi qua orientem solẽ spectat, quod summum collis iugum est. ad radices fluit Lorno vulgo dictus fluuiolus, qui circa Gemep vicum Sabi miscetur. Cœnobium de quo iam diximus, Diuo Huberto dicatum est, ipsa ædificij vetustate venerandum, & nobile, quod Platina in Stephano VII. à quodam Guiberto Lotharingiæ principe propria impensa extructum scribit, atque de eo tale distichon in templo parieti adscriptum legimus.

VNVM D. SCRIBIS C. IIII. X. BIS, ET L. BIS

DVM CLAVSTRVM PER TE FIT GEMBLACENSE GVIBERTE.

Ordinis est sancti Benedicti, Abbas Comitis titulum gerit, primumq. inter nobiles obtinet locum in cõsessu ordinum Brabantiæ, at inter ecclesiasticos proceres postremum. Namurcum hinc toto ferè itinere descenditur, ad III. M. Oppidum est Comitatus titulo insigne, & summo eiusdem Comitatus Senatu. Sabis fluuius hoc perluit, habetque à sinistra præcipuam eius partẽ, quæ plana omnino est, foro rerũ venalium, Curia, templis, multisq. ædificiis lapideis exornata: à dextra, montis alluit radices, ad quas sunt & priuatæ ædes multæ, & supra eas arx alta & munita, ædificioque spectabilis. hinc ad ipsa mœnia idem Sabis, vbi & pontem videas lapideum, in Mosam intrat. Mosa suum quoq, habet pontem operis lapidei, & se-

& secundam hanc claudit vrbis partem, in qua arcem esse diximus. est quoque in ea ipsum templum primariũ, seu parochiale, vt vocant, D. Virgini consecratum. Vnde colligi posset primam vrbem hoc loco fuisse intra vtriusque amnis confluentem, Mosæ scilicet ac Sabis. Inæstimabile hic Sabis toti oppido damnum tulit anno MDLXXI. die VII. Februarij, vti ea & altitudo, & dies in multis adhuc domorum frontispiciis inscripta cernuntur: in immensum enim excreuerat, ita vt multa opera disiecerit, inter quæ ædificium amplum, molis ad varios vsus magno artificio dispositis inseruiẽs, quodq. sub vnico tecto rotas vndecim ad fluminis alueum exponit, & tantam silicum copiam aduoluerat, vt ferè aluei sui ostiũ obstrueret, qua Mosæ influit, vbi adhuc videre est ea alluuione natam insulam, in qua inter silices reperta numismata antiqua afferebãt. Celebratur hęc ciuitas ob ferri pręstantissimi copiam, cuius metalli in Arduena silua, quæ hic proximè ad alteram Mosæ fluminis ripam est, officinas multas habet: abundat & lapide coloris subcinericei ad extruendas domos, quem vel per Mosam eundẽ in lõginquas deuehunt regiones: alio itẽ coloris eiusdẽ, qui cùm fissilis sit, ac vel in tenuissimas laminas secetur, vtuntur eo, loco scandularum, ad ædium tecta. Vidimus & hic varia marmorũ genera, omnia ad Mosam, sed diuersis tamen locis, excisa. quod Dionanto aduehitur, nigerrimum est. candidum aliud vel rubicundum, venis respersum diuersicoloribus sub arce Agimont vulgo dicta, reperitur. est & aliud genus nigri coloris, notulis interstinctum candidissimis. & quis plenè descripserit tam varios naturæ lusus? Ex his columnas expoliunt, magnatum sepulturas erigunt, aliaq. commini-

miniſcuntur ornamenta. Sed ad Moſam redeat narratio, qui in finibus Lingonũ ortus, multas præcipui nominis vrbes præterfluit, & recepto, vt diximus, Sabi ad ipſa huius vrbis mœnia Huijum properat, quod hinc ad v̄. eſt M. Totus hic tractus longè eſt, quàm dici poſſit, amœniſſimus. Quis enim ſatis miretur altiſſimas, & pręruptas rupes, quibus ab vtraq. parte munitur, veluti continuo quodam muro, niſi vbi ripæ accolarum indulgentes commoditati, paulloque longius à ſuo amne recedẽtes, locũ ſementi faciendo relinquũt, vel ſenſim accliues, ſiluas & ſaltus exhibent, aut vineta, vel locum agricolarum caſis relinquunt; quas etiam ipſas à ventorum iniuriis defenſant. præbent & arcibus vel ad tutãdam ripam, vel ad delectationem extructis ſolidum fundamentũ. inter quas eſt illa, quę Samſonis nomen gerit, à qua nõ procul, in aduerſa tamen ripa in rupe eſt duriſſima inſcriptum hoc epitaphium:

D · M
NIN NIVS
DRAVSONIS
VIVS SIBI
M · F

Huijum oppidulum ad vtramque eſt Moſæ ripam, quas ponte lapideo, longo atque ampliſſimo connectit, melior tamen eius pars ad dextram eſt, vbi forum & in eius medio fons, multa templa, & ipſum prima-

rium

rium D Genitrici sacrum, à Theoderino XXIV. Leodiensium Episcopo, vt habent Placentij annales, constructum, sed ciuium impensis, magna mole, lapide coloris subcinericei, quem & hic excisum ferunt, in altitudinem admirandam extructũ, cui impendet in alto mõtis iugo, arx illa nobilis, & inexpugnabilis ab Erardo à Marca episcopo instaurata, vbi & puteum in ipsa rupe durissima exscindere aggressus, opus tandem immenso labore, ac diuturno, magnisque impensis absoluit. Nomen sumere putatur ab Hoia fluuiolo, qui ad VII. hinc M. è rupibus prorumpens ipsum prius oppidulũ in varios diuisus alueos perluit, ac iuxta pontem, de quo iam diximus, Mosæ confunditur. Fuisse hoc olim magni nominis, & suos habuisse Comites asserunt, quibus parebat ab vna parte Hasbania, ab altera Cõdrusi, qui hodieq. antiquũ suũ nomẽ retinent; ac tandẽ sedi (vt nunc loquũtur) Leodiensi, donatione accessisse. primũ post ipsam Leodiũ inter vrbes Leodiẽsis ditionis locũ obtinet. Inter Huijum & Leodium quod iter est V. M. secũdo flumine, multi sunt ad vtrãq. ripam pagi, & ad sinistram quidem Gemeppe vulgo dictus, longissima ædificiorum non contemnendorum serie ripam eius exornat. Ceterùm Mosæ ipsius eadem fere facies, ac ea, quam modò vtcunque adumbrauimus, nisi quòd rupes paullò sint accliuiores, nec tam duro lapide, vinetis vt plurimum à summo ad ipsum vsque fluminis alueum consitæ, vel siluis horridæ si quæ ad solem orientem, aut meridianum nõ spectant. Leodium primo aspectu ostentat in sinistra ripa (nam dextra vinetis plena est,) magna, & populosa suburbia ad collium radices, in quorum iugis multa sunt, & pulcherrima Monasteria, inter quæ magnificum illud ac

nobile

nobile D. Laurentio dicatum ab Raginardo episcopo, vt habet Sigebertus, circa ann. sal. MXXV. ædificatum. est in hac quoq. regione Guilelmitarũ Cœnobium in quo epitaphiũ hoc Ioannis à Mandeuille excepimus:

HIC IACET VIR NOBILIS D̄NS IO̅E̅S DE MANDEVILLE AL' DCVS AD BARBAM MILES D̄NS DE CAPDI NATVS DE ANGLIA MEDICĪE PFESSOR DEVOTISSIMVS ORATOR ET BONORVM LARGISSIMVS PAVPRIBVS EROGATOR QVI TOTO QVASI ORBE LVSTRATO LEODII DIEM VITE SVE CLAVSIT EXTREMVM ĀNO D̄NI M° CCC° LXXI° MENSIS NOVEBR' DIE XVII.

Hæc in lapide, in quo cælata viri armati imago, leonem calcantis, barba bifurcata, ad caput manus benedicens, & vernacula hæc verba: VOS KI PASEIS SOR MI POVR LAMOVR DEIX PROIES POR MI. clypeus erat vacuus, in quo olim laminam fuisse dicebant æream, & eius in ea itidem cælata insignia, leonem videlicet argenteum, cui ad pectus lunula rubea, in campo cæruleo, quem limbus ambiret denticulatus ex auro. eius nobis ostendebāt & cultros, ephippiaque, & calcaria, quibus vsum fuisse asserebāt in peragrando toto fere terrarum orbe, vt clarius eius testatur Itinerarium, quod typis etiam excusum passim habetur. Et hæc quidē ad suburbia. hinc colles longius recedentes amplam relinquunt planitiem, quam Mosa, receptis aliquot ex Arduenna silua profluētibus fluuiolis, in varias insulas partitur, sic huius vrbis inseruiens cōmoditati, vt vix vllus sit in ea vicus, qui non suum fluentem habeat. Si quis nunc velut singulatim perse-

persequi, quantum hæc planities, vnà cum vicinis ab vtraque parte collibus, templis augustis, ac Cœnobiis, ædificiis præterea magnificis, publicis & priuatis, pontibus marmoreis, fontium limpidissimorum copia, reliquisq. rebus quæ pro tantæ vrbis captu requiri possint, sit decorata: plusculum impendendum sit operæ quàm Itinerario conueniat: nobis sit satis aream ipsam, & rerum summas attigisse, cùm ei lustrādæ nec quantum opus fuisset temporis impenderimus, & sit aliorum encomiis iampridem celeberrima. Initium eius amplitudinis fecit Diui Lamberti religio, & pietas, cùm ante illud tempus vicus tantū esset, & præcipuè florerent Heristallum & Iupilla sub Pipinis, quæ hinc non procul ad vtramque Mosæ ripam, loco amœno, & fertili, nunc (tantum æui longinqua valet mutare vetustas) in vicos abiisse videmus, & vix ruinas superesse domicilij tot clarorum Principum. Cędem Diui Lamberti refert Regino Prumiensis ad ann. salut. circiter DCXXII. à Dodone quodā, aliisq. viris sceleratis perpetratā, in hoc eodē vico, quòd vir sanctus aulicorum culparet vitia: & fertur ita mansisse vicus vt erat, vsq; ad Imp. Caroli Magni ætatem, quando ab Huberto Aquitanorum duce, qui vnus erat ex eius proceribus, Diui Lamberti corporis reliquiæ, vnà cū sede episcopali Traiecto huc translatæ fuerunt, quò etiam antea è Tungrorum vrbe delatæ fuerant. Vrbem muro cinxit, vt est apud Sigebertū, Notgerus episcopus, ac XXXVI. annorum, quibus huic ecclesiæ præfuit spatio, sic eam magnificis operibus decorauit, vt non immeritò eius quodammodo conditor diceretur. Excessit hic è viuis ann. sal. MVII. sepultus ad D. Ioannis Euangelistæ, quam ædem, Aquisgranensi perquàm similem, & ro-

tundam penitus, nisi quòd ad latera sacella postmodum accessere, condidit ipse suo sumptu, & in ea Canonicorũ collegium instituit. Quin & ipsam D. Lamberti Basilicã ab Huberto Duce, de quo supra, dicatã, cùm vetustate dilapsa esset, à fundamentis renouauit. Mosam fluuium vrbi induxit, cùm antea in eius flueret pomœrio: & alia prȩterea quamplurima, vel primus condidit ipse, vel ab aliis inchoata cõsummauit, & amplioribus dotauit reditibus Monasteria, ac templa: vti in eius vita, quam in hac eadem æde in tabula membranea videas, fusius declaratur. vbi & arcem quæ Montis-caprini dicitur, sui iuris fecisse, & castrũ Huijense suæ itidem acquisiuisse ecclesiæ legitur, idq. constare ex diplomate Othonis III. Aug. apud quem auctoritate valebat plurimum, vt & apud eius successorem Imp. Henricum II. Bauarum, cui ad recuperandum castrum Valentianas, in confinio Franciæ ac Lotharingiæ, quod Balduinus Flandrensis inuaserat, suppetias tulisse, eadem hæc habet tabula; & eius multa commemorat illustria facinora. Non procul ab hac D. Ioannis æde, in eademq. insula (quales Mosam in varios diuisum alueos facere, iam demonstratum) quæ est etiam omnium maxima, templum est aliud pulcherrimum D. Iacobo dicatum, à Baldino episcopo erectum ann. MXIV. vt idem refert Sigebertus Genblacensis. Sunt omnino in hac vrbe octo insignia Canonicorum collegia, parochiales ecclesiæ triginta duæ, vnde eius amplitudinẽ colligas; & ipsa quatuor Fratrum mendicantium contubernia, Franciscanorum etiam duplicatum. Aulæ, quæ è regione Diui Lamberti est, fundamentũ posuit Erardus à Marca operum magnitudine sat notus, idemq. absoluit, celeritate admiran-

miranda, vt Imp. Carolum v. Aug. in ea exciperet: magnum verò illud opus & sua mole spectabile, nec reliqua cultus delicatioris in eo desiderantur. Sed viridaria in primis mirabamur, in quibus plantæ lectissimæ, eoque ordine dispositæ, vt nihil fieri posse elaboratius iudicaremus. quis fontium præterea amœnitate non summopere delectetur, pulchrisve structuris ex diuerso marmorum genere cōpositis, vnde aqua magna erumpens copia, gratissimum etiam frigus vicinis conciliat porticibus, & eius latè per fornices relabētis volutant murmura. In hac aula habitauit ipse eius conditor, & reliqui omnes ab eo episcopi, cùm ante id tempus nulli esset certa sedes. Ipsi autem ex Romani Imperij Principibus sunt insigniti titulis Ducatus Buillonij, & Comitatus Lossensis, & ampla admodum est eorum ditio, quę cōmuni nomine Leodiensis, sumpta ab hac ipsa vrbe appellatione, dicitur. Vnde sit Leodio nomen, nobis non constat, ac vt de eo multæ circūferuntur opiniones, ita nihil quod cuiusquā videatur momēti. Vernaculo sono *Liege* efferūt; voluntq; nōnulli sic appellari riuulū, qui per forū fluit ex proximis ortū ducēs collibus: sed hæc opinio à paucis recipitur, immò si ille riuulus nomē habeat, à maxima parte ignoratur. Et hæc quidē de publicis operibus, quantū huic narrationi sufficiat. quis verò enumeret quantū priuati ornatus in singulis Canonicorū, & virorū doctorū, quibus in primis hęc abūdat ciuitas, ędibus passim reperias! ac vt ipsas ædiū è solido marmore moles pręthereas, quis nō mirificè oblectetur, tot hortorum, ac viridariorū amœnitate, quæ vel in planitie iuxta aquas, vel in ipsis colliū qui huic impendēt iugis, suos quoq. habēt fōtes, & pulcherrimo fruūtur tātę vrbis prospe-

ctu! hinc oriẽte die tot clarorũ ædificiorũ culmina assurgere, eadẽ decedẽte paullatim capita submittere videas. Quid refertissimas dicamus bibliothecas, picturas, statuas, easque vel huius memoriæ artificum, vel antiquas: ita vt in hac sola vrbe videre contingat, quæ magno vix labore in diuersis orbis terrarum partibus peregrinando reperias. Cuius quidem rei vel solæ fidem faciãt, pulchræ illæ ædes quas Dn. Læuinus Torrentius vir eximius, & nostro hoc sæculo Lyrici princeps carminis, suo sumptu exstruxit, in quibus, vt loco ab omni ea parte aperto, quæ ad salubritatem requiritur, adiutus: ita singulas earum partes congruè disponẽdo(vt in eo Lãberti Lombardi pictoris quondã & philosophi celeberrimi inter Eburones, felicem in architectura manũ agnoscas) singulisq. sua aptando ornamẽta, est adsequutus, vt his amœnius nihil esse possit, nec quamuis non ita amplo in spatio laxitatem desideres. Sed has præcipuè honestat ipse, comitate erga litterarum studiosos singulari, & insigni bibliotheca librorum etiam manuscriptorum, æreis præterea imaginibus antiquis, ac vasis, figuris hieroglyphicis circumquaque insignitis, eius capacitatis qualia nunquã antea videramus. numismata verò antiqua ea habet tum copia, tum raritate (vocabulum inter eius rei studiosos notum agnoscis) quibus ipsa inuidere possit Italia: nec enim alibi plura Romanarum gentium facilè reperiri posse nomina existimamus. Secundus ab hoc sit in antiquitatis studio D. Arnoldus à Wachtendonck; in eo enim & ipse egregiè versatus, & antiquitatis instructus est non exigua supellectile: candorem verò ingenij cũ pari certantem eruditione, quis in eo satis amauerit? Claret & Dominici Lampsonij singu-

ſingularis eruditio, & in carmine vel Latino vel Græco caſtitas & acumen, in hac eadem ciuitate, quæ & nuper admodum Caroli Langij ſui funus extulit, magno cum omniũ bonorum deſiderio. & ſi quis ſingula reuoluat tempora; vix vllum fuiſſe comperiet, quo ſua hæc non habuerit præclara quædam lumina. Sed longiùs fortaſſe ſumus prolapſi, quàm hæc ferat narratio, dum amicitiæ indulgemus, & ab amicorũ virorũ conſuetudine ægrè diuellimur. Hac ergo vrbe nobiliſſima iuxtà & ampliſſima ſic ſummatim luſtrata, viſum eſt Tungrorum oppidum III. abhinc diſtans M. petere, quamuis in eo ſuſceptę peregrinationis tenorẽ inuertentes, ne tãti quondam nominis locum negligeremus. In itinere viſuntur multis in locis ruinę turrium, quas putabamus tempore Francorum, qui hos olim agros incolebant, ſpeculas fuiſſe. forma apparent quadrata, ac rudioris ſtructuræ, & ſunt in locis eminentioribus omnes, vel tumulis ad id ipſum, vt videtur, aggeſtis impoſitæ. Illi verò tumuli tres iuxta proceras arbores, ſenſim faſtigiati, & virides, eiuſdem videntur argumenti cum eis, quos ſuprà deſcripſimus, & fidem faciunt omnium ferè ætatum hiſtoriæ quantum his in locis ſit bellatum, dum Galli patriam libertatem acerrimè propugnant, & pulchram petunt per vulnera mortem (vt inquit ille) ſed hoſtium tamen magnos linquẽtes cladis aceruos. Ipſum porro oppidulũ (nihil enim aliud nũc reſtat ex tã clara olim vrbe) ad Iecoram eſt fluuiolum, qui iuxta Traiectum in Moſam influit, ſitu omnino eminenti, & circumquaque ſenſim accliui, deſinenteque in paludes, aut profundas conualles, vbi ab vna parte, qua magni, & tortuoſi anfractus, Oceani brachium ipſos muros quondam alluiſſe vulgo cre-

go creditur; ad cuius rei fidem allegant, maiorum suorum memoria, nec ita longo abhinc tempore, adhuc in vsu fuisse in distinguendis ea in parte agrorum limitibus, vocabulum **Zeedrick**, quo passim appellant aggeres ad coërcendum maris impetum congestos. Alij, & fortaſsè veriùs, ſtagnum fuiſſe, vel lacum malunt, cùm idem **Zee** vocabulum Germanis ſuperioribus in primis, pro ſtagno ſæpius, vel lacu accipiatur. Vrbis huius amplitudo quāta olim fuerit, vt ex hiſtoriis conſtat, ita eius quæ hodieque reſtant murorum rudera, id ipſum manifeſtò oſtendunt, quibus ab vna adhuc parte longo circuitu ambitur, ac inter ea & recētiorem murum, qui oppidulum nunc claudit, plurima quotidie eruuntur ædificiorum fundamenta, plurima & antiquitatis monumenta, nummi, gemmæ variis inſcalptæ figuris, vaſa fictilia: Inſcriptiones, aut ſtatuæ paullò maiores raro, vt nec in ipſo oppido quidquā eiuſmodi videas, niſi quod in ſacellulo rotundo, quod iuxta ſummum templum eſt, & à Diuo Materno ędificatum referunt, nonnulli & Romanorum eſſe opus exiſtimant, vidimus muro inſertum lapidem vetuſtate adeſum, in quo veſtigia apparēt imaginis imberbis galeatæ ac criſtatæ, dextra haſtam, ſiniſtra vel clypeum, vel gladij capulum tenentis, quam fortaſſe Mineruæ imaginem non incōmodè dixeris. Ipſi incolæ Herculis ęſſe putāt, cuius & caput eſſe in alio muri eiuſdē lapide, cùm tamen manifeſtò Gorgonis eſſe faciem anguinei crines, nodo ſub mento collecti, arguāt. Sed vulgi is error, temere rebus ignotis nomina affingere: & fortaſſe in eo quoque falluntur, quòd fontem illum, qui non procul à vetere muro eſt, eūdem eſſe autumant, cuius Plinius lib. ſuæ hiſtoriæ XXXI. meminit; in eo Plinij loco ciuita-

ciuitatis nomē, quo potius vſus videtur in propria ſignificatione, pro oppido accipientes: vt idem ſanè ſit, multum ab eo ſapore, quem diſertè explicat ille, degenerauit: de efficacia ipſi viderint, nec admodum mouemur, quòd eo leuatos eſſe multos referant: hallucinantur enim homines in applicatione cauſſarum vt plurimum, & ſæpe medicinæ acceptum ferunt, quod natura ſua quadam vi ſine cuiuſquam adminiculo perfecit. Hæc ferè ſunt, quæ hac ætate reſtant ex antiqua illa & famoſiſſima olim Tungrorum vrbe, quæ quondam principem in Germania ſecunda locum tenuit, à Tungris illis proculdubio nomen ſortita, quos Corn. Tacitus primos fuiſſe, qui Rhenum tranſgreſſi Gallos expulerint, & ſe nunc Tungros, nūc Germanos nominaſſe tradit, nouo, & tunc primùm addito vocabulo. quod quidem tempore C. Cæſaris iam erat vulgatiſſimum, obliterato priore illo, cuius in ſuis commentariis prorſus nullam facit mentionem: ſed has ipſas ſedes Eburonibus tribuit, quos cū magnis aliquot prælijs ſuperatos, vicinis nationibus direptioni expoſuiſſet: veriſimile eſt eius gentis reliquias, vbi paullatim ad ſuas ſedes ſe recepiſſent, abiecto Eburonum nomine, quod Ambiorigis caſus odioſum omnino, & capitale apud victorem exercitum effecerat, vetus Tungrorum reſumpſiſſe: quod apud Tacitum, & poſteriores inde ſcriptores, ad hanc vſq. memoriam, tam eſt celebre, quàm de Eburonibus perpetuum ſilentium. In quo Cæſar quod volebat, ne quid eius obſtaret felicitati, eſt adſequutus, vt nomen ciuitatis ac ſtirpis extingueret. Ceterùm quid hoc loco olim fuerit, vel quando primùm hęc vrbs fuerit cōdita, veteres nobis incertum reliquere. Eſt in libello, qui ſub Antonini Pij no-

mine circumfertur Itinerarium, quod Castello, nunc Cassel in finibus occiduis Flandriæ, Coloniam Agrippinā ducit, in qua Peruiciacū esse, quod nūc Peruwes dicunt, & nomē, & locorū ordo, & ipsa adeò conuincit distantia. Hinc ad M pass. XIV. Aduacā Tungrorū (sic enim potius legendum putamus, quàm Ad Vagan Togrorum, vt nonnulla habent exemplaria) subiungit. Vt Tungrorum hoc oppidum sit, in numero quidem passuum errorem esse, erit necesse; esset enim longè iusto minor; non videmus tamen quem alium potius esse locum existimemus. Nam quācunq. tandem hic libellus ętatem referat, hoc oppidum diu antè stetisse, nemo infitias ibit, & in eo omnes consentiunt historiæ, longè esse antiquius Cameraco, Iuliaco, & reliquis, quæ in eodem recensentur Itinerario, & quidē potens, & amplum fuisse. Cumq. in eodem sit tractu, per quem Castello, vel Peruiciaco Coloniam petentibus sit faciendum iter, non videtur in regia illa via silētio præteriri potuisse: & facilius fuit scribā in numeris errare, quàm vt tantæ vrbis nomen omisisse credamus, vt in hoc eodem libello, eorundem prorsus locorum distantiam, aliter atq. aliter notatam, videas. Quid verò prohibet quin huc Ptolemæi Ἀτουάκουτον, vel quomodocunq. legatur, & Cæsaris item Atuatucam referamus (sic enim vetustiora habent exemplaria, non vt nūc legimus ad Vatucam, cōtra Latini sermonis consuetudinē, nec reperitur in alio casu hoc vocabulū in eius commētariis, quod sanè dubitationem hāc tolleret.) Videntur enim illa in idē recidere, nisi quantum vulgi imperitia temporis successu tandem, in propriorum nominum prolatione, quod ipsum & hac memoria vsuuenire videmus, immutat; vt non mirum sit Romanos, aut Græ-

ços

cos homines, diuersis temporibus in eorum scriptura variasse. Hæc si ita sint, iam habemus quid de hoc dicamus oppido: Castellum videlicet fuisse, etiam ante Cæsaris in Gallias aduentum; quod cùm loci natura esset egregiè munitũ, Romani in eo duces suos milites in hibernis continebant, & hinc fortasse paullatim sumpsit incrementa, quo tempore Galli, qui anteà diuersi vt plurimum, & vt cuique commodum videretur, in agris casas habebant, nulla habita viarum aut munitionis ratione; bello sæpius lacessiti, oppida claudere, & sua in ea quæ salua esse vellent cõportare, cœperunt. Sic & aliis quoque in locis ex castris factas tandẽ vrbes legimus. Sed hæc ex coniectura. Si quis verò curiosiùs singula Cæsaris verba expendat, quibus de Atuatuca facit mentionem, reperiet cum nullo meliùs, quàm huius ipsius oppidi situ, tum loci natura conuenire. Vt enim dispositionem illam hibernorum de qua libr. v. agit, diligentiùs attendas, quæ millibus passuum centum continebatur: non potuere illa Q. Titurij Sabini, & L. Aurunculeij Cottæ castra ad Rhenum propius esse, vt & hac ratione in mediis Eburonũ finibus dicerentur, & tamen Rheno subesse, respectu aliorum hibernorum, quæ que prima Germanorum impetum exciperent. Huc accedit, quòd Sicambros ad diripiendos Eburones euocatos; vbi Rhenum transissent, longiùs progressos refert, vt ad hunc venirent locum: nec hominibus in bellis & latrociniis natis, paludes dicit, aut siluas in mora fuisse, neque prius visos à Romanis militibus, obiectis ab ea parte siluis, quàm castris appropinquarẽt. Sic enim ab ipsis incolis accepimus; omnem illam regionem, quæ ad Mosam vergit, ad ipsum vsque oppidum, siluam quondam ingentem,

& continuam fuisse, ita perplexam, & impeditam, vt vnius vix diei itinere, ad eum fluuium penetraretur. & hæc quidem erant, ante conditas vrbes, Gallorum propugnacula. Valles præterea magnas, & colles in his locis non desideraueris, vt omnia quadrent Cæsaris descriptioni, quæ faciliùs agnoscet quisquis tam elegantem ac munitum vrbis situm diligenter expẽderit. Tungris Leodiũ reuertimur, & hinc per siluã Arduennam, pagum vulgo Spa dictum, ob fontes acidos celebrem, qui v. distat M. petiuimus. Ad medium ferè M. pagus est Cenei dictus, & in eo pons lapideus, ad quẽ Vesa fluuius Vtam alium amnem recipit, & iũcti Leodium petũt. Hinc Louuegnie pagus, & ipse Spa in profundissima valle, præruptis ab omni ferè parte circumcinctus montibus, ædificiis plurimis, etiam vltrà quàm ferat pagi conditio, excultus, ad excipiendos aduenas, qui è longinquis regionibus ad hos medicatos fontes confluunt, estque eorum ab initio statim æstiui temporis ad ipsum vsque hiemis initium, maxima in eo frequentia. In medio foro fons est itidem acidus, quem Sancti Remacli nuncupant, ab episcopo Leodiensi, cui & paret hic locus, opere decoratus marmoreo, & inscriptione: SANITATI SACRVM. Illi verò fontes omniũ celeberrimi in altissimo sunt montis iugo, inter siluas, ad medium ferè M. ad quos arduo omnino, & lapidoso itinere ascenditur, vehemẽti totius corporis exercitatione, quod ipsum ad recuperandam valetudinem, naturæque excitandum vigorem non minimi videbatur esse momẽti. His fontibus nomen est apud vulgus La Sauiniere, quo & montem nuncupant, è quo erumpunt: aquam verò *pohon*, quod nobis *poison* interpretabantur eadem ratione, qua

quod

quod ceteri Galli *maison*, ipsi sua lingua *mahon* profe-runt;rationemque reddunt, quòd ante exploratum eius vsum & naturam,letalem eam iudicarent: hāc verò suam linguam vernaculam, Romanam adhuc vocant, & Germanos *Tischons* appellant, vetere scilicet Tuisconum vocabulo, & multas adhuc voces retinent ex veteri illa lingua, suam propiùs accedente ad originem,quas nostra hæc politior iampridē explosit. Ceterùm hos fontes nemo melius descripserit quàm ipsis C.Plinij verbis lib. XXXI. vbi inquit: Tungri ciuitas Galliæ, fontem habet insignem, plurimis bullis stillantem, ferruginei saporis, quod ipsum non nisi in fine potus intelligitur,purgat hic corpora,tertianas febres discutit,calculorumque vitia; eadē aqua igne admoto turbida fit,ad postremum rubescit. Stabulense hinc Monasterium, vulgo Stablo, in profunda itidem valle II. distat M. ad Ambleuam fluuiolum,qui Vtæ cōiunctus ac postmodum Vesæ fluminibus, Leodij Mosæ miscetur. Abbatia est magni nominis, & in primis diues,diœcesis Leodiensis. Abbas inter Romani Imperij proceres recensetur. Mansit hæc dignitas longo iam tempore in familia Comitū à Manderscheit, ex qua erat Guilelmus Abbas Stabulensis, & Prumiensis (quod potens est, & opulentum aliud in hac eadem Arduenna, versus Treuiros Cœnobium) qui arcem contra montem, è regione huius Cœnobij construxit, vt habet eius epitaphium quod in medio templo legimus:obiit ann. MDXLVI. In hac arce Acta publica,libri manuscripti, ac ecclesiæ supellex pretiosior asseruatur,in eadē est monetæ officina, & ipsi ibidem vt plurimum habitant Abbates. qui verò nūc rebus præest,ex eadem est Comitum familia. Templum
incen-

incendio deformatum est. cúm enim diruto vetere, quod ruinam minabatur, nouum magna lapidum ac lignorum mole ædificarent, opus fulmine ictum conflagrauit, atque eo casu interruptum manet. Sunt & circa hoc Cœnobium alia ædificia in eadem valle, quę oppiduli formam constituunt. Dictum volunt Stablo, quasi Luporum stabulum, quòd tempore Diui Remacli, nihil aliud hoc loco esset, quàm stabula alta ferarum. Et vulgo narrant Remaclũ eundem cùm monasteriũ hoc cõderet, asini vsum ministerio ad cõportandam materiam: quem cùm deuorasset lupus, Remaclum lupum damnasse ad subeundas asini vices, eumque se morigerum omnino præstitisse. atq. ea de caussa lupum onera portantem effigiari in huius loci insignibus. Hospes ad quem diuerteramus, dicebat se eiusdem aliquando lupi exuuias vidisse, appensas intrinsecus ad veteris illius tẽpli vestibulum; & cùm id diruerent, se eas attrectasse, magna incolarum frequẽtia, qui ob id ipsum eò concurrerãt; verùm ob multam vetustatem vix dignoscere potuisse, cuius eas esse animalis dicerent, vsque eò, vt nonnulli porcinam potius pellem iudicarent. Hinc ad medium ferè M. pagus est Vuannen contra montem, Stabulẽsis ditionis, & hinc alius, sed exiguus, in valle, quem Ledeuac nominabãt, ad riuulum quendam, cuius nesciebant nomen, limitem tantum esse asserebãt Ducatus Luxemburgici. In quo quidem Ducatu primùm hoc itinere occurrit Salm pagus in monte situs, inter rupes tamen altiores, loco arduo, & ascensu difficili. Comitatus titulo habetur, & paullo longiùs arx est eiusdem nominis inter duorum montium angustias, in monte etiam, sed paullò humiliore; in valle sunt casæ aliquot, & riuulus, ad quem exscin-

ſcinduntur lapides nigri; fiſſiles ad integendas domos, vulgo *ardoiſes* vocant, & huius loci præcipuè commendantur. Hinc per eandem Arduennam, itinere aſpero admodum & ſaltuoſo, Huſalizam venimus, quod oppidulum eſt ad III. M. vt reliqua fere huius regionis, in profunda valle ad Ourtam fluuiolum. arcem habet colli impoſitam, & Abbatiam, vbi legimus epitaphium hoc in monumento lapideo: *Chi giſt Meſſires Thieris Sires de Huſalize, Ki deuiat lan de graſſe mil he cc. quatre.* Imago eſt viri, cum leone ad pedes, clypei inſigne crux aurea in campo cæruleo, crucibus reſperſo minutioribus ex eodem metallo. Erant & alia in eadem æde monumenta, quorum inſcriptiones ob vetuſtatem legi non poterant, nec de eis percunctati quidquam reſciſcere potuimus. Hinc ad II. M. Baſtonia eſt oppidum loco ſatis plano, & quidem paullò cultiore; vetuſtum non eſſe aſſerebant ipſi oppidani, ac vix annos cccc. ſteriſſe, ante quod tempus nihil hoc loco eſſet præter agricolarum caſas, incrementum verò feciſſe ob mercatum rei potiſſimũ pecuariæ ac frumẽtariæ; confluentibus huc mercatoribus ex omni Arduenna, & locis circumiacentibus: ita vt non impropriè Emporium hoc Arduennæ nominaueris, vel vt ipſimet loquuntur, *Paris en Ardenne*. Forma eſt oblonga, & vnica ferè platea, ædificiis ab vtraq. parte bene cincta continetur, per quam ab vna porta ad alteram paullùm aſcenditur. vnicum habet templũ Diuæ Genitrici dicatum, & Cruciferorum Cœnobium. Hinc profecti ad III. M. Martelengam venimus, qui pagus eſt in valle ad Suram, vulgo *Saur*, fluuiolũ; qui ad oppidum Waſſerbillich Moſellæ miſcetur. Arlunium hinc oppidum III. diſtat M. ac medio ferè itinere extremas Arduennæ par-

næ partes constituunt huius regionis incolæ, quod ex pulchriore agrorum aspectu ac fertilitate volunt colligi, desinente paullatim Arduennæ horrore, de qua, antequã reliqua aggrediamur, locus admonet paucá subiungere. Arduennæ nomen est proculdubio antiquissimum, & Gallicum. C. Cęsar siluam dicit, quę magnitudine ingenti per medios fines Treuirorum à flumine Rheno, ad initium Rhemorum ac Neruios pertineret, patens in longitudinẽ millibus amplius quingentis: & reliqui antiquiorum eandem ferè descriptionem sunt sequuti. Hac ætate longè angustiores habet limites, sic temporis successu multis in locis excisa, ad sementem faciendam, vel ad alios vsus (quod ipsum hodieque fieri videmus) vt maxima ex parte siluæ nomen amiserit, quod ei potissimũ parti remansit, quæ est circa fanum D. Huberti, & oppidum quod vulgo *Marce en Famine* nuncupant, vbi adhuc est continua silua procerarum arborum, fagorum præcipuè, & annosarum quercuum. & hæc cis Mosam, vltra quem siluæ adhuc multæ, quæ huius olim partes cùm fuerint, nũc à reliquo veluti auulsæ corpore, alia etiam sortitæ sunt nomina, & hoc quidem tẽpore Arduennæ nomẽ Mosa terminatur. Reliquam porrò partem, cis Mosam dicimus, quæ pro silua non habetur, vulgo Arduennæ regionem, & sua lingua *Le päis d'Ardenne* nuncupant, in qua sunt oppida illa, & pagi, quæ iã attigimus. Omnia hic saltibus, & dumetis horrida, rarò proceriores siluæ, atque ea solitudo, qualis in nulla alia Belgicæ nostræ parte. Et hoc quidem itinere, præterea quæ iam nominauimus, vix rusticorum tuguriola occurrunt, sicubi in conuallibus, ad aquarum riuulos prata, aut locus sementi paullò commodior. Serũt autem

tem, auenam vt plurimum, nōnunquam & filiginem, eradicatis magno labore saltibus, quorum & cineribus stercorationis vice vtūtur. nec verò terra vltra triēnium sationi sufficit, quo exhausta omnino ad annos XXVII. aut eò amplius inanis manet, vt vires resumat, quo temporis interuallo priorem rursus induit faciem, & denuò idem resumendus labor, vt ad sementem præparetur, Triticum ferre nequit, atque ea de caussa ipsi regionem tritici feracem sua lingua *Le blanc païs* nuncupant. Habet multis in locis fodinas ferri, ac carbonis lapidei, quo fabri præcipuè in officinis vtuntur, quemque sub Alberto primùm antistite qui Leodiensium erat XXXV. & anno CIↃCXCIX. diem obiit, à fabro pauperculo monstratum refert Placentius, lingua vulgari *Houille* vocant. De fontibus acidis iam diximus in descriptione pagi Spa. Sunt certè in his locis plurimi, vt sapore vario, ita diuersæ, vt ipsi asserunt, naturæ, sed tamen ferrugineum quiddam referentes omnes. Nam quod pagi illius incolæ conantur persuadere, fontes suos ab auri venis saporem, quem habent, obtinere, atque nonnunquam ad montem quendam iuxta pagum eundem cerni exhalationes è terra quibus silices minutulis quasi auri guttis inficiantur: ob hoc dictum existimamus, vt suorum fontium quàm maxima sit apud exteros commendatio, ac eorum maiore frequētia celebrentur. Sunt his in locis homines paruo viuentes, & laboriosi, salubri sanè corpore, & longęui, ita vt centesimum annum attigisse, non sit rari apud eos exempli. probitas est vt eorum, qui suo contenti, ac vt non multum suos excedunt fines, ita nec aliarum nationum delitias expetere videantur. Sed ad susceptum iter reuertamur. Arlunium loco est eminēti om-

nino,

nino, quem tamē montem dicere nequeas, ascenditur ab omni parte æquali cliuo. Incendia iam aliquoties pertulit, quo casu effectum, vt maiorum ædificiorum ruinæ, supra reliquas exstantes domos, primo aspectu speciem admirandam exhibeant. vt est nonnunquā in deformatione etiam ipsa pulchritudo, & sæpius casu nata varietas oculos magis detinet, quàm vel arte elaboratissima opera. In oppido ipso nihil est quod admodum mirere; præter has ipsas ruinas, ad quarum fundamenta; inscriptiones antiquas plurimas, & deorum gentilium simulacra, quibus Illustrissimus Comes Petrus Ernestus Mansfeldensis fontem suū Luxemburgij decorauit, eruta narrabant, & nonnullis quoque in locis reperta antiqua numismata. De eius tamen nomine, aut antiquitate, nihil habemus, præter vulgi opinionem, asserentis ab ara deæ Lunæ, quæ hoc in loco coleretur, nomen sumsisse. vt reliquos item planetas peculiares suas sedes habuisse in hoc eodem Ducatu, quarum hodieq. appellationes adhuc restare. Historia Egdberti archiepiscopi Treuirensis Arralunum castellū vocat, Comitatus titulo insigne. Hinc qua Luxemburgum iter est IIII. M. silua est alta, & supra modum amœna; in qua nobilium monialium Cœnobium, pascua, & agri fertiles, pagi aliquot, inter quos Steynefurt dictus vicus, ac tandem apparent vrbis ipsius turres & culmina. Vt primum vrbem sumus ingressi; (quandoquidem & singulorum quæ nobis in hoc obuenerūt itinere, rationes tibi reddi expetis) Ioannem Moslinium, virum amœni & elegantis ingenij, qui ex familia est Philippi regis, nobis verò ob animi candorem, amicissimum, aduentum nostrū præstolātem offendimus, cui Illustrissimus Comes iniunxerat;

xerat, vt nos ad se deduceret. in quo & paruimus, & summa excepti beneuolentia, totum illum diem apud eum fuimus: quin meliore quoque noctis parte variis sermonibus, vltro citroque habitis, & de re mathematica potissimùm, qua Illustriss. Comes apprimè delectatur, consumpta, ibidem & pernoctauimus. Ampla autem est planities, ad quam ex vrbe qua ad Septentrionē vergit, descenditur, altis vndique incincta montibus, quorum qui recta vrbem spectat, domum ipsam, quantacunque ea est, sinu quodammodo videtur excipere. sic bona eius parte ad id excisa, & prorsus adæquato siquid erat accliue. In quo amœnitati bellè cōsultum, (quid enim tantopere oculos oblectat, ac rei cuiusque nouitas?) & effectum, vt lapides ad tantum opus non sint aliunde quærendi. Hoc sanè modo tam magna moles multis tandem operis paullatim assurgit, ipso Illustrissimo Comite singula præscribente. Sed præter cetera quæ vt pro tam magnificæ domus captu, constructa iam, aut assurgere adhuc videas, porticus in primis amplas mirabamur, quas, dum nos per singula ducit, se ad id destinasse dicebat, vt in eis reponeret, quæcunque nancisci posset antiquitatis monumenta, quorum magnam iam habet copiam, ex diuersis locis, & Arlunio in primis, vt iam diximus, petitam: vnde veluti antiquitatis coloniam huc deduxisse videtur, nec vllo alio in loco Arlunium illā antiquam quærendam esse. Sunt autem maxima ex parte simulacra deorum gentilium, & epitaphia, quæ in crepidine fontis illius pulcherrimi, ac claritudinis eximiæ, quo dilectæ quondam coniugis Mariæ de Montmorenci memoriam sanctè conseruat, crebrò ad Mariæ fontem, (sic eum nuncupauit) aduentando: sic sunt pari

interuallo dispoſita, vt liber ſit ab omni parte ad ſingulos lapides acceſſus. ex his inſcriptiones nõnullas, quibus temporum iniuria minus nocuerat, viſum eſt huc referre. Sed ipſam prius inſcriptionem, qua Illuſtriſs. Princeps fontem hunc ſuum decorauit, audiamus.

QVISQVIS HVC ACCEDIS SI TE ÆSTVS SITI'SVE VRGET. HIC ÆSTVM QVIETVS VITATO. SITIM PRONVS EXTINGVITO. AQVAM MANV HAVRITO. OS LAVATO. AT PEDE NE TVRBATO. NVDO CORPORE NE POLLVITO. QVIESCENTIBVS ENIM CARISSIMÆ VXORIS MANIBVS TRANQVILLAM VNDAM SACRAVIT. MARIÆ DE NOMINE MARIÆ FONTEM NVNCVPAVIT. ÆTERNI SVI AMORIS TESTES LATENTES VASTA SVB RVPE LYMPHAS ERVI. VIVO LAPIDE CINGI. ÆTERNASQ. FLVERE IVSSIT P. B. C. M.

Inſcriptiones verò antiquæ ſic ſe habent.

D. M. IVRCINIVS D.
RINDO ET CALEN
AGATILLVS VXO
R F. C.

D. SEXTINIO M.
SECVNDINO
CONIVGI DE
FVNCTO ET SE
VERIANO ET
SATVRO FILIS
VIVIS PRIMVLIA
SATVRNA ET SI
BI V. F.

AVE SEXTI
IVCVNDE
VALE SEXTI
IVCVNDE

MATRNIVS MARI
NVS SIBI ET CENSOR
INIAE FAVSTINAE CO
NIVGI DEFVNCTAE.

D. PENAVSIO LAGANE M.
:DONI: ASSE MONIMEN
:VM FILI FACIENDVM DE
SVO CVRAVERVNT

D. M.
DAGVO DAC
SILLVS✕EBTIO
CATOS VIVO FECI.

D. M.
ATTIANI
MEMMOLI.

|:ATRI ☰ PATRIBVS||

Ex hac planitie qua in vrbem primùm ascenditur, vnico omnino cliuo, pons est lapideus supra Alizuntem fluuium, vulgo Alsitz/ & in rupe demum alta, & prærupta ab vtraque parte ruinæ fornicum arcis veteris, quæ Luxemburgum olim, vel, vt malunt alij, Lut-

zelburgum, & vrbi nomen dedisse fertur. nihil enim hoc loco fuisse tempore Othonis magni Aug. præter castellum, quod Sigifridus quidam, siue Gilbertus Ricuini Arduennensis, in historiis satis celebris, filius, cùm ab Abbate Cœnobij Sancti Maximini Treuirensis obtinuisset, eo ampliato, consensu Brunonis Ducis Lotharingiæ, qui eiusdem Imp. Othonis frater erat, Comitatum Luxemburgicũ instituit. Vencellaus tandem frater Ioannis Luxemburgici ex auctoritate Caroli IV. Aug. cuius erat patruus, Ducatus titulum assumsit. Hîc & ruinas videas Cœnobij vetusti quod vulgo **Munster** vocant, atq. hinc paullatim in vrbem ipsam, quam recentiorem nuncupant, ascenditur. Vetus enim quæ dicitur, ad huius rupis radices à sinistra, in profundissima valle, pro suburbio nunc habetur. ea enim cùm ob vndique impendentes montes præaltos, ægrè defendi posset, pro ea qua nunc vtuntur oppugnationis ratione; placuit in eorum altiore, vnde plurimũ noceri potuit, & vrbi & castro, oppidum id condere, quod recens, vt diximus, vocãt, mœnibus & propugnaculis egregiè munitum, vt ea nunc passim solent erigere ad excipiendos machinarum tormentariarum impetus. Quo primũ id tempore conditum fuerit, nesciebant oppidani ipsi: planum ferè est, nisi quòd versus arcem illam antiquam paullum descendatur, & ædificiis lapideis satis excultum; ita tamen vt plurima adhuc restent incendiorum quæ iam aliquoties pertulit quo tempore Imp. Carolus V. Aug. cum Francorum rege Francisco I. bellum gerebat, manifestissima vestigia. Est in eo Franciscanorum Cœnobium, quod ex primis fuisse eius ordinis, ex epitaphiis, quæ in eo visuntur, volunt colligi; eius enim ea esse ætatis qua B.

Fran-

Franciſcus adhuc in viuis erat. Vidimus hîc poſt ſummum altare in capulo ligneo, eoque aperto, corpus ipſum adhuc ſat integrum Ioannis regis Bohemiæ, eius qui Luxemburgicus dicebatur, quod ex incendio veteris Cœnobij, de quo ſupra diximus, huc tranſlatũ ferebant. Erat hic filius Imp. Henrici VII. ac pater Imp. Caroli IV. Aug. qui anno ſal. MCCCXLIIIX. dũ Francorum regi militat aduerſus Britannos, in prœlio occubuit. Luxemburgo Nanceium per Mediomatricorum fines cogitabamus: ſed cùm morbus contagioſus diceretur toto eo tractu & in ipſa adeò Mediomatricorum vrbe graſſari, atque ea de cauſſa in Lotharingicas vrbes non admitti qui illac tranſiſſent, neceſſum fuit vitatis vrbibus Nanceium recta petere, quæ hinc XVI. diſtat M. & idem ferè iter bis conficere. verùm vt in regreſſu omnia diligẽtius expendimus, ſic eius poſt Nanceiũ ſuo ordine ſequetur deſcriptio. De Lotharingia, eiuſque nominis ratione ſuprà meminimus. eius ſanè metropolis eſt Nanceium, oppidum non ita magnum, pulchro tamẽ ſitu: eſt enim loco plano, forma ferè quadrata, ac Lotharingicorũ Ducum palatio clarum, quod Antonius Dux magnifico ædificio ampliauit, & hic Carolus, qui nunc rebus præeſt, Cenaculum adiunxit, quod vel trium menſium abſoluit ſpatio, vt in eo Henricum Andegauenſium tunc Ducem, dum is ad Polonicum regnum proficiſcitur, exciperet. Factæ ſunt & in eo exequiæ Claudiæ Valeſiæ Henrici II. Francorum regis filiæ, eiuſque coniugis, nuper admodum defunctæ, more in ea familia vſitato. Imago ipſius defunctæ, viuæ quam ſimillima, regalibus induta veſtibus in lecto ſublimè collocata erat; ad eam quotidie manè accedebãt famulæ, ac domeſtici nobiliores, qui circa vi-

uam assueuerant, quasi & adhuc dominam salutaturi; Medici etiam vt consultaturi de eius valetudine:& tépore solito posita ante lectum mensa, cibi apponebantur per eos, qui viuæ ministrabant, pauperibus tamen mox absoluta cerimonia distribuendi. Et hoc XL. dierum spatio, quo toto etiam tempore, templa in ipsa vrbe clausa sunt, & solita sacra omnia in hoc solo fiunt Cenaculo, extructo ad id altari. Senatus omnis atratus incedit, atq. annū integrū à tripudiis & saltationibus abstinetur. Prope palatium ædes est D. Georgij, in qua monumentum Caroli Burgundionum Ducis, cui hanc dicebant appendisse inscriptionem:

Carolus hoc busto Burgundæ gloria gentis
Conditur, Europæ qui fuit antè timor.
Ganda rebellatrix hoc plebs domitore, crematas
Post patriæ leges, perpete pressa iugo est.
Nec minus hunc sensit tellus Leodina cruentum,
Cùm ferro & flammis vrbs populata fuit.
Monte sub Heritio Francas cum rege cohortes
In pauidam valido truserat ense fugam:
Hostibus expulsis Eduardum in regna locauit
Anglica, primæuo restituens solio.
Bella ducum, regumq́, & Cæsaris omnia spernens,
Totus in effuso sanguine lætus erat.
Denique dum solitis fidit temerarius armis,
Atque Lotharingo cum Duce bella mouet:
Sanguineam vomuit media inter prœlia vitam,
Aureaq́, hostili vellera liquit humo.
Ergo triumphator longæua in secla Renatus
Palmam de tanto Principe victor habet.
O tibi, qui terras quæsisti Carole, cælum
Det Deus, & spretas antea pacis opes.

Nunc

Nunc dic Nanceios cernens ex æthere muros,
A clemente ferox hoste recondor ibi.
Discite terrenis quid sit confidere rebus;
Hic totiens victor denique victus adest.

Aliud.

Dux iacet hic Carolus, Belgarum illa ignea virtus,
Cui Mauors dederat bella gerenda pater:
Quem timuit subitis animosus Gallus in armis,
Cuique Alemannorum terga dedere Duces:
Quiq; animum Hesperias bellis agitabat in vrbes,
Sed subitò inuertit sors truculenta viam.
Nam cùm Ranerium bello sibi prouocat hostem,
Occubuit fuso milite stratus humi.
Quæ ne tanta viri laus intestata iaceret;
Hoc victor victi condidit ossa loco.
eCCe Leo CeCIdIt, IaM paX qVaesIta VIgebIt.

Corporis eius reliquias hinc transferri curauit Maria Caroli V. Aug. soror an. S. MDL. & Brugis Flandrorum sumtuosissimo componi monumento. Locus vbi oppetiit, ostenditur non procul ab ipsa vrbe ad riuulum quendam, quem vt cæso iam exercitu fugiens parat transilire, effuso equo, ibidem & cōfossum ferunt. Crucem hîc lapideam videas cū hac inscriptione Gallica in ærea lamina:

En l'an de l'incarnation,
Mil quatrecens septante & six,
Veille de l'apparition,
Fut le Duc de Bourgongne occis,
Et en bataille ici transis,
Ou croix suis mise pour memoire,
René Duc des Lorrains, mercis
Rendant à Dieu eut la victoire.

Est & paullo altiùs, vbi prœlium id commissum f lunt, sacellum quod Burgundionum vocant, cum iuncto cœmiterio, & tabula ęrea, in qua Gallici vers qui infrà sequuntur:

Mil quatre cens soixante & seize aduint,
Que Charles Duc de Bourgongne ici vint,
Acompaigné de soudars & gendarmes,
Cuidant Nanci surprendre à force d'armes,
Veille des Rois qu'on depart le gasteau,
Il fut occis en passant vn ruisseau.
Et la plusp art de ses hommes de guerre
Furent occis, & semés sur la terre,
Puis recueillis par le commandement
Du preux René, qui vertueusement
Obtint sur eux glorieuse victoire,
Dont les corps sont ci gisans en memoire
De ce conflict. Renee de Bourbon
Noble princesse, aiant vouloir tresbon
Femme du tresillustre Duc Antoine
Fils de René noble duc de Lorraine
A fait bastir ce cimitiere, & croix,
L'an mil cincq cens auecque vingt, & trois.
Priez à Dieu, que par sa saincte grace
Aux trespassés pardon & merci face.

Et hæc quidem de Carolo, Regis Philippi abauo, de cuius interitu multum est diuq. dubitatum, cùm talem Imperatorem tot rebus gestis clarissimum, vix vnquam superari posse existimarent. Sunt in hac eadem D. Georgij æde Lotharingicorum aliquot Ducum tumuli, sine inscriptionibus, vt & in aliis templis, certum enim sepulturæ locum non habent. Ex posterioribus tamen magna pars ad D. Francisci, quæ ad alterum est palatij

palatij latus, tumulata est, vbi dux Renatus, qui rex idẽ erat Siciliæ, monumentum habet magnificum: hic & dux Antonius, & Franciscus huius pater, & ipsa eius Claudia, ad cuius recentem tumulum appensæ virorum doctorum lachrymæ, & frequentes omnium ordinum gemitus, eximiam eius erga singulos pietatem tam clarè testantur, vt amissæ Principis desideriũ, nec ipsa temporis longinquitate videatur emolliendum. Ad vrbis mœnia fluit Meurta dictus fluuius, qui III. hinc M. paullum supra arcem *Condei* dictam Mosellæ miscetur. Eius apud antiquos scriptores, quod quidem sciamus, nulla exstat mentio, vt nec huius ipsius vrbis, quam tamen Ptolemæi Nasium, siue Nassium, quod & in Antonini, de quo suprà, Itinerario reperitur, non incõmodè possis existimare. Et hæc ferè sunt, quæ hoc loco notanda putauimus, nisi quem & munitionis ratio, mœnium & propugnaculorũ dispositio, & armamentarium delectet, machinis bellicis omnis generis instructissimum, ad quæ facilè nobis patuit accessus, inclyti Comitis Salmensis, qui hoc tempore Duce absente toti Lothatingiæ præerat, comitate erga nos singulari, & Ioannes Scillius noster eidem Comiti, & ipsi adeò Duci, ob insignem in re geographica peritiã iuxta & diligentiam gratissimus, per singula nos deduxit, omnium & vsum commonstrãs, vt est in ea professione versatissimus. Eundẽ & comitem habuimus ad D. Nicolai fanum, quod ad II. hinc est M. supra eundem Meurtam fluuium, loco plano, & fertili. Ædificium est non ita vetusti operis, sed magnæ sanè molis, & structuræ altæ, luminosum omnino. Sed columnas in primis, quæ totum fastigium sustentant, mirabamur, eius altitudinis, tum gracilitatis, vt tanto oneri vix pares

C 5 iudi-

iudicares. Turres habet duas à fronte, in quarum vna Caroli Lotharingici Cardinalis, qui idem Metensis erat episcopus, cuique hæc parebat ecclesia sub Prioratus, vt loquuntur, titulo, in summo culmine Symbolum: obeliscus scilicet cum hedera circumplicata, & inscriptione TE STANTE VIREBO. Asseruatur in hac ęde ex diui Nicolai, Myræ episcopi, quæ vrbs erat Lyciæ, ex eadem Lycia, Patera vrbe, oriundi, manu, articulus vnus, inclusus auro, gēmis multis interstincto: vnde huius primum loci nata religio, & aduenarum frequentia in eam excreuit amplitudinem, vt iam non pagum, sed vrbem, & quidem totius Lotharingiæ cultissimam possis dicere, si muro clauderetur, ea est ædificiorum venustate, viarum apta dispositione, incolarū multitudine, vt nihil vltrà requiri possit; sed ob mercaturam præcipuè, & omnis generis opificia commendatur, & mercatores in primis opulentos habere fertur. Hic & nos constituta peregrinationis huius meta, Nanceium reuertimur.

Nanceio egressis secūdum Meurtę fluminis ripam, occurrit ad montium radices pagus *Marcheuille*, cuius incolas perfidia aliquando in suum Ducem (eum historiæ Fridericum II. appellant) notatos ferebant, atque ea de caussa, quotiescunque cum reliquis Principis domesticis epulari contingit, panem eis inuersum apponi. Exstant ibidem rudera rotundę turris in qua is Dux ex venatione subductus ad triennium detentus dicatur. & alia multa de eodem passim circumferuntur. Toto hoc itinere à dextris prata sunt virentia; quæ Meurta leni flumine præterlambit, aut gratis irrigat anfractibus. à læua continui quodammodo montes, & ad eorum radices fertiles agri, ob tritici potiss-

potissimum bonitatem commendari. Multus in eis prouenit ebulus, quem fertilitatem dicunt portendere, & quidem totius antiquitatis consensu: sic enim Cato apud Plinium inter frumentarij soli notas primū ponit Ebulum, & pyros quoque malosque siluestres enumerat. Vidimus hic & sorbos, & proceras arbores quas sua lingua *Erable* vocant; Latinis acer est: pyrorū præterea, ac malorum ingentem copiam, ex quorum siluestribus potum sibi conficiunt, quem & limpidū fieri vt vinum, & integrum ferè annum conseruari incorruptum asserebant. Hinc ad Mosellam venitur, quem Meurtà loco plano, inter prata, paullatim accedit, & longo tractu æquali quasi cursu comitatur, relicta inter vtrumque alueum exigua admodum terra, donec tandem paullum supra Condeium arcem, quæ à dextris in rupe est, pago sibi cognomini impendens, facto cum Mosellæ alueo angulo acutissimo, eius & aquis miscetur. Vltra Mosellam sacellum est D. Euchario dicatum; ad cuius limen inscriptionem hanc (si quem ea mediæ ætatis elegantia delectat) excepimus ex tabula lapidea.

Ex Catalonie regis prosapia Baccij & Lientrudis editi sunt nobilissimi sanctiq. subscripti videlicet Sanctus Eucharius, Sanctus Elighius, Sancta Libaria, Sancta Susanna, Sancta Memia, Sancta Oda, & Sancta Gertrudis, quorum dignis suffragiis & gloriosis meritis cum ipsis associemur in cælis.

Pour l'amour du createur ici en cest lieu, & alentour nobles barons, cheualiers, & champions de la foi de la vie eternelle ayans la soif, desquels le mireur & exemplaire estoit Monsr S^t

Euchai-

Euchaire par Wäldres Sarazins, & payens estans auec l'apostat Iulien vingtz deux centz par nombre sont ici mis encomble en l'an CCCLXII. La Xe Kalende de Mai, furent mis en ceste mactz.

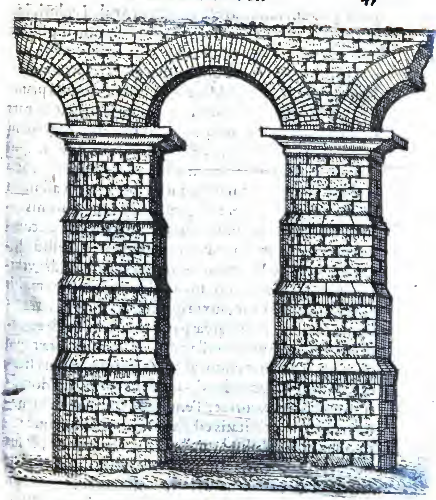
Hij felices prælibati Iuliani gladio sunt truncati.

A Nanceio III. circiter M. in sinistra Mosellæ ripa pagus est vulgo *Dieulewart* dictus, & arx in rupe, ad cuius pedem erumpunt gelidissimi fontes, magna aquarum abundantia. Hic paullò vlterius ad eandem Mosellæ ripam vicus est exiguus *Sarpainge*, de cuius antiquitate multa incolæ referebant, Oppidum olim amplum fuisse à Sarpignia quadã regina denominatum, quę & in eo regiam habuerit. Ostendunt in eius rei testimonium ruinas quasdam murorum, vbi thermas quondam fuisse volebant. nos quæ eorum figura fuisset non valebamus coniicere, tantum subdubitabamus num castrorum inseruiissent munitioni, cùm eorũ magna sit crassitudo, & foramina in eis cernantur adhuc rotunda, & angusta, quasi ad eiaculanda missilia. hîc & numismata antiqua erui; & hospes ad quem diuerteramus nobis dedit æreum nummum C. Cæsaris Caligulæ, quem se ibidem reperisse affirmabat. Exstat in pariete domus cuiusdam rusticæ antiquũ marmor, in quo reginæ illius imaginẽ esse volunt. est manu omnino artifice scalpta imago muliebris longioribus induta vestibus, equæ insidens, quam pullus videtur lactare; ipsa verò calathum, aut simile quidpiam gestat, in quo pomorum figuram, ficubus haud absimilium, videbamur dignoscere. Suspicari sanè est ex hac scaptura locum hunc alicuius olim nominis fuisse: sed de hoc, vt &

vt & de aliis quamplurimis, desiderantur historiæ, fabellarum verò inanium apud profanum vulgus nullum esse modum, nemini non exploratum existimamus. Hinc ad ī. M. vrbs est ad vtrãq. Mosellæ ripam, quas pons connectit lapideus, à quo, & arce, quæ è regione

gione eius est in alto montis vertice *Moson* dicta, vulgo *le pont à Moson* appellatur, Latinè Musipontum nouo vocabulo, vt & ipsum oppidum non ita vetus habetur, atque paullatim ob pontis commoditatem coäluisse ferunt. Nihil vidimus in eo quod antiquitatem vllam referat. Philippa Antonij Ducis, cuius supra meminimus, Geldriæ Ducis filia (vnde & Lotharingici adhuc Principes in suo clypeo Geldriæ pingũt insignia) Cœnobium hic ædificauit Diuæ Claræ, & ipsa in eo postquam moniali vestitu, atque professione, aliquot annos egisset, diẽ clausit supremũ: visiturq. eius monumentũ, ad quod ipsa, in eodẽ vestitu ad viuũ expressa. vultus è marmore est cãdidissimo. vestis interior nigrum, superior griseũ refert colorẽ, ipso marmore hos colores omnes ministrãte, quod & hinc nõ procul excisum affirmabãt. Hinc denuò ad Mosellæ ripã, sed dexterã, secũdo flumine progredimur itinere amœno penitus. nã ad flumen prata, paullò altiùs cãpi fertiles, ac demũ mõs veluti cõtinuus, & siluæ. ad montis pedẽ plurimi pagi, & arces in summis iugis positæ. ad læuã fluminis, nisi quòd mõtes paullò depressiores apparẽt, eadem est ferè facies. In hoc itinere pagus est *Iouy* vulgo dictus. inter montiũ radices, & Mosellã, vbi quantacunq. est inter mõtes vtrosque, qui ripas ambiũt distãtia, aquæductũ antiquitus fuisse, indicãt eiusdẽ, quæ adhuc exstãt, reliquiæ, ea figura, quali arcũ hic vnũ depinximus: eorũ enim adhuc restant multi, suntq. ex albo lapide, in laterum formam dissecto, & nonnulli quoque eiusdem operis in aduersa ripa cernuntur. Incolæ asserebant in eodem loco fontem hodieq. esse, quamuis hos arcus (solita inscitia.) ponti inseruiisse putantes, & ab hoc pago in mõtis ipsius iugo minores alios arcus fuisse di-

se dicebant, qui versus vrbem Metensem quæ hinc distat M. excurrisse viderentur. Altitudo iuxta ripam pedum est circiter LX. Vnde coiicere est, quanta totius operis moles fuerit, quantaq. altitudo arcuum qui in ipso erant fluminis alueo, quorum hodie nihil superest. Referebāt iidem incolæ superiorem arcuum partem

partē planam omnino esse, cœmento rubei coloris in-
ductam, & in eius medio domunculam non ita multis
abhinc annis adhuc fuisse, ab vtraq. parte patentē, quā
nos partem tecti fuisse quę tubū tegeret suspicabamur.
Hinc ipsam videre est Metensem vrbē in ampla plani-
tie, quā Mosella in varios diuisus alueos irrigat, & pars
quidem eius muros ad læuam lambit, pars & eosdem
subit, vt ciuium vsibus inseruiat, atque sic diuisim fluit
ad inferiorem vsque eorum ambitum, vbi recepto Sel-
la altero flumine, qui dexteram vrbis partem alluit, in
vnum denuò alueum colligitur. Sed situ in primis ip-
sius vrbis delectabamur: cùm enim agrū latè circum-
iacentem planum habeat, eius tamen area paullū pro-
minet, vt in eo Veterum rationem in condendis vrbi-
bus agnoscas. ad summum siquidem templum multis
gradibus ascenditur, iuxta quod forum rerum vena-
lium, altiorem totius areæ partē occupat, & ab eo vn-
dique versus muros paullatim descenditur, prærupto
tātum in vna parte cliuo, vbi vias duas lapidibus stra-
tas, sic dispositas videas, vt altera per alterius domo-
rum culmina excurrat. Templum Diui Stephani no-
men tenet, qui ciuitatis est patronus, pulcherrimū ve-
rò opus, si quod aliud toto hoc itinere vidimus, & sua
mole spectabile, quodque rarò accidit, omni ex parte
consummatū. dicebatur in eo fuisse crucifixi ligneam
imaginem totam laminis aureis superinductam. Vidi-
mus labrum porphyreticum rubei coloris, magnæ ca-
pacitatis, pedes x. longitudine excedens, in quo lustra-
les aquas adseruant. Sunt & alia in hac eadem vrbe
sumtuosa templa. & multa erant in eius suburbiis, in-
ter quæ D. Arnolphi Basilica Imp. Ludouici pij Aug.
Caroli f. & filiarum aliquot Pipini regis sepultura ce-
lebris.

lebris. Omnia hæc absumsit belli rabies, ita vt suburbij ne vestigium quidem nunc supersit, neque vltra muros quidquam præter campestria videas. Antiquorum hanc esse Diuodurum Mediomatricorum oppidum, vt est apud Corn. Tacitum, existimamus, cũ toto hoc tractu nullum aliud restet, quod æquè antiquitatẽ referat, quódve ad veterum descriptiones melius conuenia[illegible] & fuit hoc satiè singulis temporibus celebre, ip-[illegible] Treuirorum vrbi quodammodo æquale; vt Ammianus quoque Marcellinus qui scripsit tempore Valentiniani & Valẽtis augg. vbi Galliam describit, vtrũque [illegible]em dignitate in Belgica prima cõstituit, & hoc quidem Mediomatricos, illud Treuiros, domicilium Principum clarum. (vt de oppido ipso eum loqui, non de populo constet) nominat; iam tum propriis locorum nominibus ex vsu communi euanescẽtibus, vt oppida ipsa populorum nominibus appellarentur. Sic quæ apud Cæsarem vrbium nomina Durocortorum, Bratuspantium, Lutetia, & alia multa in vsu esse desierunt, manentibus populorum appellationibus, Remi, Parisij, Bellouaci, ipsis locis attributis. Exstat tamen Diuoduri appellatio apud Ptolemæum & Tacitum, item & in prouinciarum Itinerario, cuius iam aliquoties meminimus. Sed antequam Mediomatricorũ vrbe, hodieque celeberrima, excedamus, placet inscriptionem antiquam huc referre, quam in ædibus Ioannis Daubri argentarij ex basi quadrilatera, quam inter rudera portæ publicæ erutam dicebat, excepimus: eius itaque singulæ facies hæc habent verba, à prima quæ videbatur sinistrorsum legendo:

D . . . I. O. M.

1.

I. O. M.
IN HONOR
DOMVS DIVI
NAE VICVS HO
NORIS PVBLICE
POSVER. HI QVI
INFRASCRIBTI SVNT
CVRA EORVM .T. IVL
ADIVTORIS. MPAVLLI
MARTIALIS.P. DONNA
XI.

2.

Q. GIAMIVS
BELLVS ET
COMMVNIS
GIAMI FILI
ELVORIX
VARICILLI F.
MELVSCINTVS
M. I. F.

3.

M. MACIRIVS
ATRECTVS MANI
PRETIVM DONAVI
TERENTINVS ET
PEREGRINVS IL
LANVISSAE FILI
GAIVS GERM. CO
ROBVS. SEX ELV
IVS. CLEMENS.

P. AT-

4.
L. ATTIVS
ANTIGVS
L. VETTIVS
MERCOIE
DVS. M. VET
TIVS MER
CATOR.

Mosella Sellæ aquis auctior per plana fluit versus Theodonis villam, sic eam Regino Prumiensis, & eius ætatis scriptores appellant, Gallis *Thionuille*, ipsis, Germanicè autem loquuntur, Dittenhoffen dictam. Oppidulum est munitum, & belli cladibus notum. De eius origine nobis nihil cõstat. Si quis vernaculum eius nomen attendat, suspicari posset ab eodem Theodone denominatum (quisquis tandem ille fuerit) à quo & mons, Luxemburgo nõn procul, der Dittelberg dictus. quod enim Latinis Theo, id apud Germanos ferè in Dith/aut Thit commutatur, vt videre est in *Theodorus* & *Theobaldus*; quæ ipsi in Dithrich / & Thibald commutant. Est autem mons ille non ita altus & ab omni parte sensim accliuis; in quo oppidum olim fuisse asserunt. erui enim quotidie ædificiorum rudera, multa etiam antiqui operis, & in agrorum distinctionibus, adhuc in vsu esse appellationes, quibus vrbium regiones; & partes designantur. Tilmannus Stella putat Augustam Romanduorum fuisse: conuenire enim adamussim huius loci situm, cum Cl. Ptolemæi descriptione. In quo fortasse propiùs rem attigit, quàm qui eius loco Luxemburgum ipsam reponunt, cùm ea nec sit ita vetus, vt possit ad eam antiquitatem referri, ac de

D 2 eius

eius constet initiis. Nos verò eam Augusquam candem Veromanduorum dici videmus, is potius Veromanduis non procul Diui Quin tho constituendam iudicamus. Ad hanc eandem m Mosellæ ripam multi sunt pagi, ditionis L gicæ omnes, vt qui ad alteram Lotharingici Ducatus. hic & Dierck vulgo dictum oppidi contra montem. hic enim Mosella paullatim duit faciem, attollentibus se ab vtraque parte m, donec iam excelsi sint montes, nec humilioribus ere cit ripis ad ipsum vsque ostium quo in Rhenum intrat. Est aliud paullò inferius Luxemburgicũ oppi ad læuã, Graffen Machern dictũ, & pagus Wasserbilch/ vbi Sura fluuius (sic enim ab Ausonio app tur vulgo Saur) Mosellæ confunditur, & sua habe um ostium vineta. hinc non procul in eademq agus est Igel vulgo nominatus, vbi in loco eminẽti spectatur nobilissimũ illud venerãdæ antiquitatis monumẽtum, quo nec cis Alpes insignius aliud exstare existimamus, quodque ipsis adeò Italis possimus ostentare. Moles est lapidea, ex quadrata base pedum XII sensim assurgens ad pedum circiter LXXIV. altitudinem, tota ab omni parte variis imaginibus semiplanis inscalpta; in fastigio aquilæ restat fragmentum, globo insidentis, cui expansæ alæ & ante pectus velum fuisse apparet. Prima fronte três ostentat imagines itidem semiplanas, procerioris staturæ, & quidem quæ ad dextram viri, sinistra mulieris esse videtur; dextras iungunt; media ob vetustatem ægrè potest dignosci. Has nonnulli Fidij simulacrum quale & Romæ etiamnum exstet, constituere existimarũt; nos & fidẽ coniugalem, & eos ipsos, in quorũ memoriam sit positum hoc monumen-

numentum, quorumque in inscriptione fiat mentio repræsentare suspicabamur. Sunt supra earum capita tres itidem facies, ex plano circulari prominentes, quæ & fortasse vultus referebant. Ad pedes inscriptio, cuius quàm accuratè fieri potuit, reliquias hîc molis ipsius picturę subiecimus. A Ex quibus sanè verbis patet, nihil aliud hoc, quã epitaphiũ esse, qualia etiamnũ multa B exstãt, & hic vnũ è multis, quod Romę hodieq. visitur, inscriptione et scalptura multũ congruẽs, visum est adiungere. Sub inscriptione ad basim imago est legentis ex pulpito, & auscultantiũ turba. In superiore limbo minutiores imagines cernas, & in medio quidẽ quatuor epulantium, more antiquorum, duæ enim accumbunt: qui mos virorum erat: & mensæ assident aliæ duæ, vt mulieres solebant. ad dextram ministri, quorum alter de abaco pocula sumere, alter infundere videtur, ad sinistram alius edulia parare. Et hæc ferè quæ in frontispicio dignosci possunt, qua moles viam publicam spectat. à tergo circulus est, cum figuris quibusdam, & in quatuor angulis ventorum capita. in eius medio bigæ, & viri imago barbati, quiddam gestantis parazonio haud absimile. ad dextrum latus, inferius quidem, trigarum vestigia apparent, currum trahentiũ, & complicatas sarcinas mercatorũ more. pars superior bigas habet, & carpentum, in quo duo sedentes. reliquas imagines sic attriuit tempus, vt earum ferè nihil emineat. Est hæc moles loco, vt diximus, benè cõspicuo, in agroque quadrato, quem & huic monumento attributum, vt veterum erat circa sepulturas consuetudo, iudicabamus, quo iure etiam hoc tempore manet, nec ad vsus alios occupatur. Infra hunc locum in aduersa tamen ripa, ostium est Saraui, vt Ausonio dicitur, qui

Sa ,c. fluminis, & pons lapideus supra eundem fluuium a Mosella non procul, qui à pago vicino, Kuntzer die Kuntzerbrug dicitur, arcubus amplitudinis admirandæ spectabilis; quorum qui in medio ad fluminis alueum, omnium est altissimus, tum latissimus, reliqui ad latera sensim humiliores: quo & ipsa pontis superficies ad vtramque ripam paullatim procumbit, & operis firmitudini egregiè prouisum; vt in eo veterum artificum magistras manus agnoscas. ad vtramq. eius partem sunt speculæ, Treuirorum excubiæ; huius meminit & Ausonius in delicatissimo illo carmine, quo hunc ipsum Mosellam celebrat, his verbis:

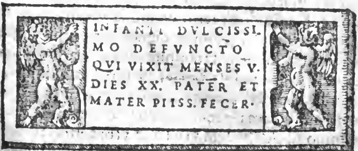
Tuq; per obliqui fauces vexate Sarraui,
Qua bis terna fremunt scopulosis ostia pilis,
Cùm defluxisti famæ maioris in amnem,
Liberior laxos exerces Barbe natatus.

Fluminis huius & denuò meminit in hoc eodē carmine, ne quis de eius ambigat nomine;

Nauiger vndisona dudum me mole Sarauus
Tota veste vocat, longum qui distulit amnem,
Fessa sub Augustis vt volueret ostia muris.

Ceterùm hic locus ob piscationē summopere commendatur: hic Sturiones vt nunc vocantur, qui ab Ausonio Siluri dici videntur, vasto corpore magna admodum copia captantur; Salmones, alausæ: & præter reliqua piscium genera, quæ luculenter ille, vt omnia, decantat; piscem quem vulgo Plateis/ Ausonius idem in carmine quodam ad Theonem, platessam videtur nominare, qui omnino marinus piscis est, hic ibidem aliquando captum referebant nautæ; tantamque esse in hoc amne piscium omnigenûm fœturam, vt cum nullo alio conferendus videatur. De hoc Sarræ fluminis,

minis, & Mosellę confluente, intelligenda volt nonnulli Suetonij verba in C. Cæsare Caligula, vt ...sius agit Imperatoris natalibus: Plinius, inquit, Secundus in Treuiris vico Ambiatico supra confluentes genitum scribit. Pagum sanè Ambitiuum reperimus in diplomate quodam Pepini regis; in alio item Imp. Caroli magni, Aug. eius filij, eiusdem ferè tenoris, in quibus inter reliquas donationes factas Cœnobio Diui Maximini Treuirensis, enumerant ecclesiam Sancti Martini in pago Ambitiuo constructam. verùm vbi hæc sit ecclesia, vel pagus, quanquam de eo diligenter percunctati, hactenus non potuimus resciscere. Sed ad propositum iter reuertamur. A Saraui ostio ipsam Treuirorum vrbem accedentibus, primum occurrit Diui Mathiæ Cœnobium, in cuius cœmeterio multæ sunt cryptę, & in eis Diuorum tumuli. ad vnius earum caput inscriptionem hanc antiquam excepimus. ab

vtroque latere huius inscriptionis adsculpti sunt duo Genij alati. Est in hoc eodem cœmeterio statua mulieris, iacentis vt fluminum Nymphæ fingi solebant, ac sine capite ex marmore candidissimo.

Sed lōgè pulcherrim⁹ est vrbis ipsius aspectus, quiñ

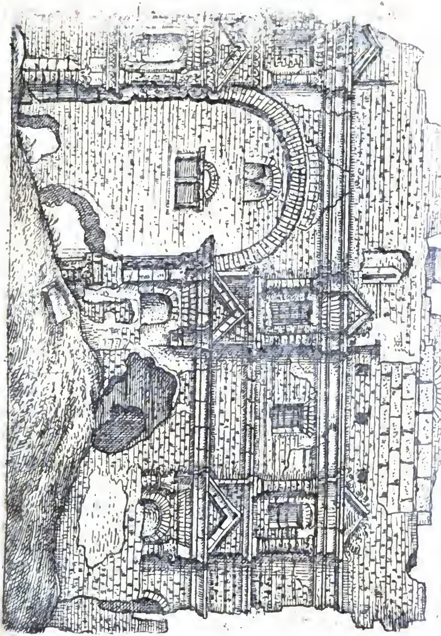
 adeò,

adeò quę eius olim fuerit claritudo, manifestò arguat, si quis secundo flumine eam accedat. Hic enim vt Mosella primùm sinuosum amnem reflectit, vrbem rectà petiturus, aduersa sese frōtę effert, ante eius muros moles alta antiqui operis, in quam vt oculorum aciem intendimus, fornicem quondam fuisse, siue arcum triumphalem iudicauimus, & in mentem venerę Ausoniani versus in Mosella:

– Nec præmia in vndis
Sola, sed Augustæ veniens quod mœnibus vrbis
Spectauit iunctos, natiq; patrisq; triumphos
Hostibus exactis Nicrum super, & Lupodunum
Et fontem Latiis ignotum annalibus Histri.

Loquitur autem de Valentiniano Aug. eiusque filio Gratiano, quos aliquoties Germanos fudisse, & lōgius à Rheno submouisse, eiusque limitem, vt & Danubij, pacasse, legimus. Huius verò fornicis reliquias, vt nunc exstant, placuit hîc oculis subiicere.

Est post hanc molem, & altera, ruinosa penitus, quæ num & fornix alter fuerit, vt omnia quadrent Ausonianis verbis, non valuimus dignoscere. Oppidani, solita inscitia, molem vtramque turres veteres nominant. Vrbs verò ipsa situ est plano, latus sinistrum claudit Mosella, portus crepidinem leniter adlambens; ad alteram ripam mons est præruptus, & vnica omnino ad eius pedem via; hanc vrbi connectit pons lapideus, in quo fornicum amplitudinem, & fundamenta in primis lapidibus magnitudinis inusitatæ aggesta mirabamur; siquidem ea propter fluminis humilitatem qualem se multis retro annis nec vidisse meminerant, altè spectabantur, & Romanorum quidē id opus iudicabamus. Ad arcuum commissuras columnæ

lumnæ sunt semiquadratæ ex singulis lapidibus altero alteri supraposito, quæ paullum exstant supra pontis marginem; in his deorum olim fuisse simulacra referebant. Pontis hoc loco supra Mosellam mentionem facit Corn. Tacitus lib. IV. ab excess. Neronis, qui vlteriora Coloniæ annecteret. Spectat hoc latus vrbis quod ad Mosellam, occidentē ferè Solem, aut Corum ventum. ad dextram, collem habet sensim accliuem, totumque vitibus consitum, cuius & partem mœnibus olim inclusam fuisse indicant Ausonij versus, hunc eundem situm delineantes:

Lata per extentum procurrunt mœnia collem;
Largus tranquillo prælabitur amne Mosella.

Restant adhuc in eodemque colle ædificiorum rudera, & subterranei meatus, opere laterício incrustati, & pagus ibidem Leui dictus; eodem hodieque iure vtitur, quo Treuirenses ciues. profluit hinc riuulus, qui vrbem perluit, quem sua lingua Leuibach / Latinè Oleniam nominant. Et hæc quidem ad latera, quibus ad Orientem, & Occasum, vt diximus, vergit; quadrata est enim ferè hoc tempore, nisi quòd secundum Mosellæ ripam paulo sit extensior, & tota quidem muro non contemnendo cingitur. Qua verò ad Austrum spectat, moles est illa antiqua de qua mox diximus, & paullo altius D. Mathiæ cœnobium, & sacella aliquot. Ad Aquilonem vltra murum, porta est altera, quam campestrem vel sua lingua Feldtporte vocant, ad quam vrbis mœnia, ante Hunnicam depopulationem pertinuisse asserunt. Intra hanc portam, & ipsa quæ vrbem nunc ambiunt mœnia, cœnobia sunt D. Paulini, & D. Maximini, magnæ molis vtrumque, sed Maximini nobile in primis, & opulentum, quod-

que

ęque fundationem ſuam refert ad Imp. Conſtantinum Max. eiusque matrem FL. Helenam Conſtantij aug. ſed nunc incendio deformatū eſt, nec patiuntur Treuiri, vt inſtauretur, cùm tam prope muros ſit, ne tēpore belli receptàculū hoſti præbeat. ex murorū certè, colūnarumq. fragmentis iudicare eſt, quā ſplendidū olim fuerit. dicitur ipſam Archiepiſcopalē ſedem opulentia quondā ęquauiſſe. D. Paulini ędes adhuc eſt integra, & in ea hinc inde multæ reſtāt inſcriptiones antiquæ aut mediæ ætatis, vnde & has quæ ſequuntur excepimus:

D. M.
AELIAE QVA
DRATILLAE
FILIAE INNO
CENTISSIMÆ.

HIC QVIESCIT
VRSATIVS VS
TIARIVS QVI VI
XIT ANIXVI, CVI
EXSVPERIVS FI
LIVS ET TVLVM POSV IT

HOC E SCVARIV DO DILECTI
TREVROR ARCHIEPI MODOAL
D CVI SCIAE XPO DEVOT REX
DAGOBERT SICVT I PLEPTO EI
DE ECCLA REVERENSI E TNE T
VERBIS MAGNIFICAVIT TERR
RENV. ZFLVVV LIGERI REBVS
MAGNIFICE DITAVIT.

H·IACE·ELIS CSTANCIS
VR CVLARIS·COMES·E
MGIST VTRIVS Q:
MILEE·AQ: PATRICIVS·E
SEDO CSVL ORDNARIVS.

ΕΝΘΑΚΕΙΤΕ ΕΥCΕΒΙΑ ΕΝ ΕΙΡ
ΙΝΙΟΥ CΑΙ ΕΡΟΟΚ ΜΗΤΙΑΠ ωΚ
ωΜΗCΑ ΔΔΑΝωΝ ΖΗCΑΟ
ΜΙΚΡΟΠΡΟ CΕΤωΝΙΕΥΙΠΑΤ
ΙΑΟΝ ωΡΙΟΥΟΗΚΑΙΚωCΤΟΝΙ
ΝΟΥ ΤΟΑΜΗΝΙ ΠΑΝΗΜΟΥ
ΙΒ ΗΜΕΡΑ ΚΙ Β ΕΝ ΕΙΡΙΝΗ

ΕΝ Θ Α Α ΕΚΙΤΕ ΕΝΗΡ
ΗΝΕ ΚΑCCΙΑΝΟC ΑΤ
ΒΕΔCΙΜΙΟΥ ΑΠΟΙω
ΛΛΔΑΝωΝ ΖΗCΑ
ΑCΝΚΡΟΠ ΛΟΥ CΕ ΤΙΙΚΒ
☧

Diaco-

Diaconus huius ædis referebat, hunc locum Campum Martium olim dictum fuisse, quo etiam nomine in historiis passim occurrere. proximum item collem vitiferum Martis eiusdem, vt alterum huic oppositum Apollinis nominibus insignitos, quorum & restarent in vulgari appellatione vestigia. Hanc verò ædem Diuæ primùm Genitrici dicatã fuisse, postea Diuo Paullino, trãslata Diuę Virginis sede ad Mosellę ripam, vbi & adhuc est in hoc eodem pomœrio. In ipsa iam vrbe sunt & templa multa, & admodum insignia, mediam tamen ætatem referentia, vt ea quæ Coloniæ Agrippinensium, & Aquisgrani. tale est & ipsum summum templum, quod vernaculo sono Dom, quasi à domo vel à domino appellant, Diuo Petro Apostolo, ciuitatis patrono, consecratũ. Nisi cui fortasse Diui Simeonis ædes videatur antiquior, & Romana quodammodo tempora referre. Collis iugum occupat, qui vnicus est in hac vrbe, forma quadrilatera, oblonga, tota ex lapidibus subcinericei coloris, & quidem magnitudinis ita stupendæ, vt vix credatur, hominum manibus potuisse eò aduolui; vsque eò vt apud imperitum vulgus fabella locum inuenerit, Cacodæmonis vsum auxilio, qui eam ædificauit, cui quidem persuasisset se Lupanar & aleatorum mensas ponere, sic, inquiunt, aras vocabat, & pro argumento ostendunt aras, quarum superficies non recta vt reliquarum sed deorsum spectat, & appensum muro cornu quoddam, vt videtur, quod Cacodæmonis vocant vnguem; eum scilicet, vbi se circumuentum sensit, impetu in aras facto, vnguem confregisse. atque eiusmodi ferè narratiunculæ proferuntur, quotiescunque opus aliquod humanum videtur captum excedere. Tres habet hæc ædes concameratio-

nes,

nes, sibi inuicem suprapositas, in quarum singulis sacra facit diuersi ordinis clerus. Facies exterior ex terno est fenestrarum ordine, inter columnellas semirotundas; ex eodem omnia lapide, prætérquã ad chori (vt nunc loquuntur) ambitum, vbi & columnellæ sunt marmoreę. Moles est admiranda, cui in tota hac Gallia nostra nec parem aliam superesse existimamus. atq. vnicum fortasse ædificium hoc fuit, quod operis eximia soliditas, à tot cladibus, quibus hæc vrbs ab exteris nationibus, Hunnis, Francis, Normannis vastata est, vindicauit, cùm reliqua in fauillas abiisse videamus, nec ex antiqua illa Treueri, Principũ domicilio, quidquam restare, prçter columnarum & marmorum fragmina, hinc inde dispersa, & rudera sub terras, quæ subinde veteris eius splendoris admonent. Ex Theatro, cuius scriptores sæpius meminerunt, reliquum esse videtur fragmentum illud operis latericij, cæmento superinductum, & fenestris grandioribus plenum, eo loco, vbi nunc domus est Archiepiscopalis, quod oppidani ex Constantini Max. aug. volunt esse palatio. Exstant eiusdem prorsus operis aliæ ruinæ ad portam quandam, de quibus ipsi varia referunt, quorum fides apud eos sit: vt & eorum quæ de Trebeta sub conditore, Nini Assyriorum regis filio, huc profugo circunferunt, & de Idolorum templo, ac Mercurij ferrea imagine. de qua tamen placet hîc verba ex eorum annalibus manuscriptis desumta referre; quæ rem ita asseuerant, vt nihil ad faciendam fidem requiri vltrà posse videatur. Sic enim postquam de templo ipso fecit mentionem, quisquis eorum auctor fuerit: Huius in vestibulo (inquit) ex lapide quadro insignis arcus exsurgens habet ferream Mercurij imaginem, (dictu

(dictu mirabile) in aëre pendentem. seorsum autem Iouem marmoreum, scutellam auream manibus tenentem, cui tus immissum redolebat in naribus circunstantium, tanquam si igni immitteret, nec tamen vrebatur. Quod ne fortè nostris dictum verbis, tanquam à nobis confictum credere quis detrectet, non nos, sed potius audiat Galbam Viatorem, Licinio Sophistæ, hoc ipsum inter cetera rerum stupendarum quas viderat & audierat, his verbis contestantem. Sic enim ait: Audi præterea quod mireris: Treueris est ciuitas Galliæ nobilis, vbi Sencio quidam, cuius hospitio vsus sum per duodecim dies, in suburbio ciuitatis, ferream effigiem Mercurij volantis, magni ponderis ostendit in aëre pendentem. Erat autem magnes, vt hospes idem mihi ostendit, suprà in fornice, itemq. in pauiméto, quorũ naturalis vis è regione sibi ferrũ asciuit, sicque ferrum ingens, quasi dubitans in aëre remansit. Vidi etiã in eadem vrbe, ingentem è pretioso marmore Iouem, scutellam auream duorum pedum latitudinis tenentem, vbi hoc inerat scriptum:

IOVI VINDICI TREBERORVM
EX CASV QVINQVE CIVITATVM RHENI PER
TRIA DECENNIA DENEGATO SED FVLMINE
ET CÆLESTI TERRORE EXTORTO
FACTVM ARTE MECHANICA.

Nam tus quasi prunis impositũ redolet si immiseris, nec tamen deficit, quod ita probaui esse. Hæc ille. Sed antequã reliqua exsequamur, non alienum erit ex politioribus quoq; Historiis de Treuiris aliquid repetere. Idé C. Cæsar de quo iam sępius, Treuirorum gentem omnium Belgarum potentissimam iuxtà & bellicosissimam facit, ac propter vicinitatem Germaniæ quoti-

quotidianis exercitatam bellis, quæ equitatu valeret plurimum, & copias quoque haberet pedestres, quare reliqua penè Gallia pacata ipsi nec imperata faciebant, nec ad concilium veniebant, nisi armis coacti, & nouis subinde studebant rebus, cùm magnas haberent clientelas, Eburonum, & Condrusonum, & latissimos fines. Siquidem ad Rhenum ab vna parte pertingebant, ab altera ad Neruios vsque, Menapios, & Mediomatricos. Eorum verò oppidum nullum nominat: Tacitus Coloniam Treuirorum appellat hanc ipsam vrbem, de qua nunc loquimur: eandem Mela, Ptolemæus, & Ausonius postea, Augustam Treuirorum; hic verò & Treuerim nominauit, & eiusdem subinde meminerunt subsequẽtis ætatis historiæ, Metropolim eam Belgicæ primæ facientes, in qua præsideret vir consularis, qualis erat & ille Ælius Constantius, cuius epitaphium suprà posuimus, quod ineptè nonnulli, ad D. Constantium aug. Constantini Max. patrem referunt. In hac vrbe fabrica olim erat Scutaria, & Balistaria. Meminit & libellus dignitatum, & administrationum, qui sub posteriorib. Impp. confectus videtur, Procuratoris monetæ Treuirorum, & Procuratoris Gynæcei Belgicę primę, itẽ præpositi Argentariorum. & de moneta quidẽ fidẽ faciunt creberrimæ in posteriorum Impp. nummis argẽteis & æreis notulæ PTR. PTRE. T. TR. TRS. TRPS. quæ pecuniam Treuiris signatam innuunt, eadem ratione qua & P. LVG. pecuniam Lugdunensem, & AQPS. Aquileię pecuniã signatã, reliquasq. in eiusmodi nummis notulas cõmodè possis interpretari. hinc & in lapidib. III. virorum monetæ Triuericæ mentio. Manifesta sanè indicia, quantum hæc ciuitas belli olim studiis

diis floruerit, ipsi quodammodo Romæ orbis dominæ cis Alpes secunda, cum qua & suam passa est ab exteris nationibus vicissitudinem, cui obnoxia sunt in hac rerum vniuersitate omnia; ita tamen vt nec veteres animos deposuerit, nec facilè de sua libertate quidquam delibari patiatur. Quod & nuper admodum expertus est eorum episcopus, cui cùm lõga fuisset cum ciuibus de ciuitatis iure controuersia, res tandem ad arma deuenit, & castra ante vrbem in aduerso ad Mosellam monte posuit. illi se acriter defendere: sed principum interuentu, causam ad summum Imperij Romani Senatum detulerunt. Hinc secundo Mosellæ flumine nauigantibus ad medium ferè M. oppidulum est, & arx vulgo Pfaltz/ quasi palatium dicas, in sinistra ripa. In dextra II. circiter M. pagus Reol/ loco alto ad lapidis iactum à ripa, montibus ferè circumcinctus, in quo arcem nõ ita multis abhinc annis ædificatam, Rigelburg/ nominarunt, veteris nominis memoriã hac appellatione vtcunq. renouantes: veteribus siquidẽ Rigodulũ erat, & oppidũ vbi Cerialis tempore Vespasiani Imperatoris (vt est apud Corn. Tacitum) Valentinu Treuirensem fudit. Oppidũ expresse vocat Ammianus Marcellinus. Sed cùm in eius descriptione ac situ videãtur hi scriptores nõnihil variare, nõ extra propositum fortè sit vtriusque verba expendere. Taciti libr. IV. ab excessu Neron. hæc sunt. Eo rapidius Cerialis missis in Mediomatricos, qui breuiori itinere legiones in hostem verterent, contracto quod erat militum Maguntiaci, quantumque secum transuexerat, tertiis castris Rigodulum venit, quem locum magna Treuirorum manu Valentinus insedetat, montibus aut Mosella amne septum, & addide-

rat fossas, obicesque saxorum. Marcellinus autem lib. XVI. Nullo itaque posthac repugnante ad recuperandam ire placuit Agrippinam, ante Cæsaris in Gallias aduentum excisam: per quos tractus, nec ciuitas vlla visitur, nec castellum, nisi quod apud Confluentes, locum ita cognominatum, vbi amnis Mosella confunditur Rheno, Rigodulum oppidum est, & vna prope ipsam Coloniam turris. Quibus Marcellini verbis permoti nonnulli existimarunt Rigodulum eandem fuisse, quæ nunc Confluentia; cùm disertè locum notet, vbi Mosella & Rhenus aquas iungunt. In quo tamen nec sibiipsi satis conuenire videtur, & à Tacito diuersum sentire. Nam si Rigodulum eo situ erat, quo nunc Confluẽtia, cùm locum dicit montibus aut Mosella septum, nullo modo tacuisset Rheno quoque muniri, nec potuisset Cerialis (quòd idem habet Tacitus) fuso hoste Rigoduli, postero mox die Coloniam Treuirorum ingredi. Quantum ad Marcellinum: Iulianus Imperator, de quo scribit, Germanos tunc circa Borbetomagum deleuerat, vnde rectâ Coloniam Agrippinensium properabat, quo tractu nullam neque vrbem esse, neque castellum dicit: vnde colligere est, eum non secundum Rheni ripam iter fecisse, ad quam castella plurima erant, à Druso Germanico exstructa, & oppida, Bonna & Antennacum, ab eodem Ammiano sæpius nominata; sed altius à confluentibus Mosellam transisse, vt nec Borbetomago Coloniam petentibus, per confluentes, aut secundum Rheni ripam rectâ est iter. Huc accedit quòd huius pagi de quo loquimur, situs, tum loci natura, cum Taciti descriptione bellè conueniat, atque vel eo suam prodat antiquitatẽ, quòd à ripa aliquo distet spatio, ad quam sunt

sunt reliqui recentioris ætatis ferè omnes. Dominus eiusdem loci opinionem hanc nostram confirmauit: dicens, idem Rigoduli vocabulum expressè legi in ipso Regis Dagoberti autentico, quo hunc locum, cum aliis eidem vicinis ecclesiæ donat S. Maximini, & repertam aliquando sub terra viam lapidibus grandioribus stratam, quæ versus Mosellam excurreret; ita vt posthac de Rigoduli situ, aut nomine non videatur ambigendum: vel si quis anxiè adhuc Marcellini verba vrgeat, diuersa eiusdem nominis loca fuisse, sit statuendum. Hinc Mosella per magnos anfractus, ita vt ad eundem ferè locum aliquoties reuertatur, vnico interueniente inter vtrumque fluentem monte, leni omnino agmine labitur, inter mõtes, ab radice, ad summitatẽ vsq. viribus vestitos; sunt enim nõ ita prærupti, quin facilis sit colonis ascensus ad supportandã quæ ad vineta requir ntur; nec ita alti, vt alter alteri solem præripiat, adiuuantibus ad hanc rem ipsis anfractibus, per quos Solis radij viam reperientes, gratã vicissitudine montes ad vtramque ripam statis temporibus illustrant. Sunt verò in altioribus montium iugis, & pineta; & aptus sementi locus. Ad ipsam etiam ripam, (ne quid hac in parte desideretur) inter fluminis alueum, & vineta, sicubi colles longiùs recedunt, prata sunt spectatissimè virentia, vbi videre est armenta pascentia, quibus & adueniente æstu facilis est ad aquam descensus, iuuatque tota prospectare armenta in ipso flumine ad pectus vsque frigus captantia. Qu n & vsque eò humanis natura rebus circa hoc flumen consuluit, vt multis in locis, vbi altera ripa montem habet aut collem paullo arduum, altera omnino sit accliuis, qua demum ratione vinetis integet

est suus sol, & ad pastionem locus relinquitur commodissimus. Iam si qua planities à flumine paullo est altior, frumento serendo deligitur, prouênitque in ea magna admodum copia. Neumagum pagus vulgo Neumagen/ vetus adhuc nomen retinet, quod est apud Ausonium in Mosella:

Neumagum Diui castra inclyta Constantini,
Purior hic campus aër, Phœbusq́ue sereno
Lumine purpureum reserat iam sudus Olympum.

Sed hîc repetendi sunt & hi Ausonij eiusdem in eodemque Mosella versus:

Addam præsidiis dubiarum condita rerum,
Sed modò securis, non castra, sed horrea, Belgis.

Nam & hoc loco nihil præter horrea nunc videas. Sunt & alia hoc tractu oppida non contemnenda. Bergcastel à dextris, ac paullo inferius Drabach/ vbi vina laudatissima, ac nigri effodiuntur lapides, fissiles, ad domorum tecta; & Enkirch pagus, cuius agrum ad vini dolia M M M. eorum quæ sua lingua Fuder vocant, annuatim reddere asserebant. Hinc Kochem oppidum ad alteram ripam, ac paullo inferiùs, in eodemque latere oppidum aliud Karll vulgo nominatum, à quo ripæ paullatim fiunt humiliores, & ab vtraq. parte longius recedunt, ita vt ad confluentes latitudine sit Rheno ferè pari. Vrbium quæ ad Mosellam, postrema est Confluentia ad ipsum fluminis marginem sita, vbi Rheno miscetur, & fruitur vtriusque amnis longè maxima amœnitate iuxtà & commoditate, vnde & eo in primis nomine delectatur. Dono accessisse volunt Ecclesiæ Treuirensi sub Medoaldo Archiepiscopo, cuius mentionem facit inscriptio illa, quam suprà in Treuiris posuimus, vnde & liquet tem-

pore

pore hunc Dagoberti regis vixisse, qui annus erat ab instaurata salute circiter DCXXXI. Asserebant etiam Diploma ipsum, Cortem Confluentinam appellare, & donari vnà cum circumiacente agro, & siluis. Cortis verò nomine accipi, quidquid muro veteri, qui hodieq. exstat, includitur, intra quem forum rerum venalium, & primarium templum. eundemq. Medoaldum noua mœnia quo nūc sunt ambitu vrbi circundedisse. Pontem supra Mosellam, operis lapidei, præcipuum eius ornamentum ædificauit Baldus, vel vt apud alios est, Balduinus Archiepiscopus ann. MCCCXLIV. Idem Carthusianorum monasteriū in summo monte exstruxit in huius pomœrio. Impendet in aduersa Rheni ripa arx minutissima, quæ veteri nomine Erenbreitstein/ recentiore Hermanstein ab Hermanno archiepiscopo, qui eam ampliarit, appellata. In proxima rupe arx erat Helfenstein/ antiqui, & clari nominis, cuius tantùm supersunt ruinæ, potētioris scilicet vicinitate sensim difluētes, ac vix suū nomen tuentur. Instabat iā nundinarum tempus, quæ Francfordiæ, quæ ad Mœnum fluuium est, magno totius Germaniæ conuentu frequentantur, quò etiā properandum videbatur, aduerso Rheni flumine. qui tractus, vt omnium est celeberrimus, fuitq. semper, quantamcunq. vetustatē ferant singularum nationum historię: ita eum leuiter attingere, aut ex parte describere indecens iudicauimus, at potius finē aliquando huic narrationi imponere. Hæc si tibi, Mercator, aliqua ex parte probabuntur, operępretiū erit nos effecisse quod volebamus: sin minus, morem tamen gessisse non mediocriter iuuabit. Vale. Antuerpiæ. Nonis Octobr. ann. MDLXXV.

LEODII AD D. IOANN. EVANGELISTÆ, TABVLA MEMBRANEA.

cuius fit mentio pag. 18.

ANNO Dominicæ natiuitatis millesimo septimo, quinto Idus Aprilis, obiit felicis recordationis Dominus Notgerus Episcopus Leodiensis: cuius corpus in loco retro altare translatum & inhumatum est. Qualis enim, quis & quantus ipse fuit, testantur pro parte gesta Pontificum Leodiensium, ex quibus collecta sunt quæ sequuntur. Substitutus est Eraclio quadragesimus sextus Dominus Notgerus à Sancto Gereone archiepiscopo Coloniensi sacratus, genere quidem Alemãnus & Theutonicus, ac omni morum elegantia insignitus. Ipse igitur in Sueuia natus nobilitatem generis scientia & moribus illustrauit. Notgerus monasterium Beati Lamberti longè in melius quàm antea fuerat immutauit, ecclesia enim quam beatus Hubertus ædificauit, ad lapsum declinauerat, hac diruta templum sexaginta Canonicorum iuxta magnificentiam dilatati cordis sui exaltauit, ornamentis ditioribus decorauit, claustrum & domorum ædificia renouauit. In crucibus aureis quas Notgerus in dicta ecclesia Sancti Lamberti etiam fecit, scriptum est hoc metrum:

Certa salus vite Notgerum saluet vbique.

Qualiter enim præfatus Notgerus ciuitatem Leodiensem, quæ eo tunc parua erat, à mortifero Castri Montiscaprini iugo potenter & sapienter eripuit: in gestis eius plenius cõtinetur. Vnde quidã loquens in persona dicti Sueui sic ait:

Legia dotatur per me, Caprimons spoliatur;
Hic ruit, hæc surgit; manet hec, nec ille resurgit.

Ecclesiã parochialem Beatæ Mariæ ad fontes templo B. Lamberti adiacentem & palatium domus episcopalis simul cum templo multiplicatis operariis, & magnificatis impensis à fundamentis vsque ad perfectionem consurgere fecit. Ecclesiam Sancti Pauli à fenestris supra consummauit, & bonis adiectis vbi viginti tantum erant Canonici, triginta perfecit. Rex Otho tertius bona quæ Eraclius ecclesiæ Sancti Martini cõtulerat tanquam præstita eidem, eo defuncto, in fiscum regium reuocauit, quæ Notgerus suis meritis præclaris seuerando Regem recuperauit. Claustrum ipsius ecclesiæ inscisso colle publici montis

triplici vallo & muro cum turribus sublimibus cōmuniuit. Notgerus per Robertum maioris ecclesiæ Prepositum procuratorē suum etiā absens ecclesiam Sanctæ Crucis construxit, quam claustro debitè communiuit, ac agris, decimis & aliis bonis, quibus X V. *fratribus illic Deo seruientibus victualium necessaria prouenirēt, ditauit. In qua idē Robertus* V I. *Idus Martij sepultus est. Sed & etiā Nithardo maioris ecclesiæ custode administrāte prædictus Notgerus in honore B. martyris Dionysij cōdidit ecclesiam, in qua primum quidem viginti delegati sunt Canonici; procedente verò tempore decem additis in tricenarium profecerunt numerum. Deinde præfatus Notgerus ecclesiam in honore B. Ioannis Euāgelistæ ex suis sumptibus à fundamētis vsq. ad consummationem cōdidit. In qua* X X X. *Canonicos ad clericatus executionem instituit & preciosis reliquiis merito, scilicet cum faucibus B. Vincentij Leuitæ, & martyris, nec non Sanctorū Fabiani & Sebastiani, cōmuniuit. Idemq; Notgerus iam dictam ecclesiam Sancti Ioānis bonis personis initiauit. Nam Prepositum & Decanum de congregatione elegit custodem magistrum scholarum ac Cantorē, distributo vnicuiq. officij & laborū suorū solatio, cōstituit. Altare maius manu propria consecrauit, & oratorium B. Hilarij & Remigij in dicta ecclesia constituit. Notgerus ecclesiam parochialem B. Adalberti ædificauit, cui ius baptisterij et extremæ vnctionis totius insulæ cōdidit, & in ecclesia Aquēsi destructa à Normannis* X X V I I I. *Canonicos instituit. Notgerus etiam Castrum Hoijense ecclesiæ Leodiensi acquisiuit, prout priuilegiū Othonis Imperatoris id plenius testatur. Eraclius fundamenta monasterij B. Laurentij iuxta muros Leodien. iecit, itaque seriatim fiebat opus, iamque ex parte surrexerant à fundamento murorum parietes. Opus itaque inceptum per Eraclium eo defuncto permansit imperfectum, donec Notgerus qui successit episcopus, equatis tamen parietibus murorum tectum superponi fecit. Mosam qui extra ciuitatem fluebat ciuitati introduxit & circa claustra Sanctorum Pauli & Ioannis ad radices montis in quo ecclesia sanctorum Martini, Laurentij, Crucis et Petri sita sunt, & circa claustra Sāctorum Lamberti & Dionysij per medium ciuitatis in cōmunes vsus, vt fluminis impetus lætificaret ciuitatem Dei, fluere iussit. Vnde:*

Ad Lamberte tua, Dionysi, Paule, Ioannes
Norgerus claustra nandi Mose dedit amnes;
Cursu fluminco letare Legia claro.

Vix aliquid magni aut præclari operis est in ciuitate Leodien. quod ipse non fecerit aut perfecerit, vt magis fecisse ciuitatem quàm coluisse videatur. Vnde in præconium laudis sibi debita paucis ista de ipso cōprehensa sunt hoc metro:

Legia lege ligans . . . . . cùm sibi leges,
Notgerum Christo, Notgero cetera debes.

Fossensem Ecclesiam condidit ac muro & turribus circunductis idem communiuit. Tuinum castrum fecit & communiuit in defensionem . . . . episcopalis & protectionem Lobiensis in quâ etiam abbatem eorum instituit, meritis q; Beati Notgeri & auctoritate Imperiali Gemblacensis ecclesia vel abbatia cessit ecclesiæ Leodiensi. In ecclesia collegiata Sancti Rumoldi Machliniensis instituit Notgerus duodecim primas prebendas. Prærogatiua bonæ fidei & meritorũ constitutione principũ cuia fecit eum patronũ puerilis ætatis Ottonis Imperatoris. *Vnde* A Sueuo regitur rex magnus tertius Otto. *Cuius Sueui studio & diligẽtia quã supra ætatẽ suam puer ille profecerit. quomodo alpes cum exercitu superauit. quantũ Tremonenses multitudine ciuium & magnitudine opum aduersus Imperium erectos humiliauerit. quomodo ciuitatem eorum contriuerit vt in signum deletionis milium in ea sparserit. quomodo totam Italiam cursu quindecim annorum sibi subiecerit. quàm gloriosè in vrbe diademate Imperij coronatus fuerit. quomodo quos armis ad se timendum subegerat, clemẽtia ad se amandũ sublenabat, & dispositis pacificis legibus trãs alpes Romana vrbe, quàm gloriosus victor ad Rhenum redierit, & digna Imperatore gesserit. Aquensem ecclesiam exornauit. Si huius narrationis historiam melioribus debitam scriptoribus secundum suum ordinem ingredi auderemus, plus esset opere proposito quàm hac digressione inseveremus. Temporibus eius siccitas magna vernalis euenit; vnde & satio primitiua impedita & fames ingens secuta est: fertur enim etiam precibus eius annonã pluisse de cælo in Hasbania. alij etiam pisciculos paruos de cælo pluisse ferebant. Postea nix nimia de cælo decidit: Imber etiam continuus qui autumnalem sationem denegaret omnino: Episcopus verò Notgerus indicto communi ieiunio periculum imminens reppulit. Terræmotus quoque factus est permagnus, Cometaq; apparuit splendidissimus, nonodecimo Kal. Ianuarij circa horam nonam, fisso cælo quasi facula ardens cum longo tractu instar fulguris illapsa est terris, tanto splendore, vt non solummodo qui in agris erant, sed etiam in tectis irrupto fulmini ferirentur, qua cæli fissura sensim euanescente, interim visa est figura quasi serpentis capite quidem crescẽte cum cæruleis pedibus, quæ pericula oratione viri Dei sunt annichilata. Castrum præterea Valencianas in marchia Franciæ ac Lotharingiæ, quod Balduinus Comes Flandrẽsium inuaserat, Imperator Henricus obsedit, concurrentibus ad consiliũ eius* Roberto Rege Francorum, & Richarto Comite Normannorũ: *sed quia idem rex de obsidione redierat inefficax, vocato sibi in auxilium prædicto Episcopo*

Notgero, contra Balduinum proficiscitur; eius auxilio & consilio munitus Castrum Gandauū inuadit, & depopulata terra aliquos Flandrensium primores capit. Vnde Balduinus perterritus Imperatori satisfecit, Valencianas reddidit, datisq; obsidibus cum sacramento fidelitatis ei manus dedit. Et quanta fuerit illi in educādis pueris scholaribusq; disciplinis instruendis sollicitudo, hinc maximè probatur, quòd semper dum in via pergeret, longè seu propè scholares adolescentes secum ducebat, qui vni ex Capellanis suis sub arctissima scholarium parerent disciplina, quibus etiam librorum copiam cum ceteris scholaribus & vtensilibus circumferri faciebat, sicq; fiebat vt quos plerumque rudes & illiteratos à claustro abduxisset, ipsos quos prius magistros habuerāt in litterarum eruditione redeuntes superarent. Cuius eruditionis occasione plurimi eorum etiam in religionis ac sanctitatis disciplina circa eum in tantum profecerunt, vt idonei fierent rectores ecclesiarum. Ex illis quippe multæ ciuitates gauisi sunt se habere pastores, quarum Saltburgēsis ecclesia archiepiscopū habuit, Gauterum; Cameracensis duos, alterum alteri succedentem, Rothardum & Erluinum. Virdunense Monasterium beate, Tullensis ecclesia, Herelonem: Traiectensis ecclesia Adelbadum, licet à multis etiam aliis episcopalem gradum non assecutis, qui sub eo nihilominus coaluissent quamplurimæ correctæ sunt ecclesiæ, ex quibus Diramus postea Leodiēsis Episcopus Banenburgensem ecclesiam religionis & artium liberalium disciplina illustrauit. Otbertus cum quibusdam aliis secum hinc abductis, Aquensium clericorum vitam perniciosè licenti contagio deprauatam, ad sanctæ religionis statum pro posse reduxit. Quid de Hulbodo dicamus, qui dum adolescentulus à scholari disciplina hinc aufugisset, Parisius veniens Sancte Genouefe Canonicis adhæsit; in breui multarum scholarū instructor fuit. Vbi cùm aliquandiu Domino Notgero ignorante moraretur, tandem canonica episcopalis sententiæ executione compulsus est redire, pluribus ibi relictis studiorum ac moralitatis insignibus. Cuius vitam bene satis morigeratam ad virtutes acceptans episcopus gratia ac donis muneratam ad virtutis studium ampliùs accendit. Idem postea sub Pontifice Baldrito Pragam Boemiæ ciuitatem transmissus, cùm nonnulla ibidem Christianæ religionis documenta dedisset, ad nos iterum cum honore remeauit. Multi quoque alij sub tanto patre educati, religionis studiis liberalibus diuersa illustrauere loca, quorum vita religiosis moribus & doctrinis insignita paternæ probitatis euidens est documentum. Nec hoc silendum quod inter cetera probitatis opera prudenti admodum vsus consilio, in tres æquas portiones prædia ecclesiastica diuisit, quarum vnam sibi suisq; successoribus retinuit, alteram Ecclesiis & monasteriis impartiit, tertiam militibus qui eccle-

Legia legé ligans . . . . . cùm sibi leges,
Notgerum Christo, Notgero cetera debes.

Fossensem Ecclesiam condidit ac muro & turribus circumductis idem communiuit. Tuinum castrum fecit & communiuit in defensionem . . . . episcopalis & protectionem Lobiensis in quâ etiam abbatem eorum instituit, meritisq; Beati Notgeri & auctoritate Imperiali Gemblacensis ecclesia vel abbatia cessit ecclesiæ Leodiensi. In ecclesia collegiata Sancti Rumoldi Machliniensis instituit Notgerus duodecim primas prebendas. Prærogatiua boni fidei & meritorũ constitutione principũ cunia fecit eum patronũ puerilis ætatis Ottonis Imperatoris. Vnde A Sueuo regitur rex magnus tertius Otto. *Cuius Sueui studio & diligẽtia quã supra ætatẽ suam puer ille profecerit. quomodo alpes cum exercitu superauit. quantũ Tremonenses multitudine ciuium & magnitudine opum aduersus Imperium erectos humiliauerit. quomodo ciuitatem eorum contriuerit vt in signum deletionis milium in ea sparserit. quomodo totam Italiam cursu quindecim annorum sibi subiecerit. quàm gloriosè in vrbe diademate Imperij coronatus fuerit. quomodo quos armis ad se timendum subegerat, clemẽtia ad se amandũ subleuabat, & disposita pacificis legibus trãs alpes Romana vrbe, quàm gloriosus victor ad Rhenum redierit, & digna Imperatore gesserit. Aquensem ecclesiam exornauit. Si huius narrationis historiam melioribus debitam scriptoribus secundum suum ordinem ingredi auderemus, plus esset opere proposito quàm hac digreßione inseremus. Temporibus eius siccitas magna vernalis euenit; vnde & satio primitiua impedita & fames ingens secuta est: fertur enim etiam precibus eius annonã pluisse de cælo in Hasbania. alij etiam pisciculos paruos de cælo pluisse ferebant. Postea nix nimia de cælo decidit. Imber etiam continuus qui autumnalem sationem denegaret omnino: Episcopus verò Notgerus indicto communi ieiunio periculum imminens reppulit. Terræmotus quoque factus est permagnus, Cometaq; apparuit splendidißimus, nonodecimo Kal. Ianuarij circa horam nonam. fisso cælo quasi facula ardens cum longo tractu instar fulguris illapsa est terris, tanto splendore, vt non solummodo qui in agris erant, sed etiam in tectis irrupto fulmini ferirentur, qua cæli fissura sensim euanescente, interim visa est figura quasi serpentis capite quidem crescẽte cum cæruleis pedibus, quæ pericula oratione viri Dei sunt annichilata. Castrum prætcrea Valencianas in marchia Franciæ ac Lotharingiæ, quod Balduinus Comes Flandrẽsium inuaserat, Imperator Henricus obsedit, concurrentibus ad consiliũ eius Roberto Rege Francorum, & Richardo Comite Normannorũ: sed quia idem rex de obsidione redierat inefficax, vocato sibi in auxilium prædicto Episcopo*

Notgero

Notgero, contra Balduinum proficifcitur; eius auxilio & consilio munitus Castrum Gandauū inuadit, & depopulata terra aliquos Flandrensium primores capit. Vnde Balduinus perterritus Imperatori satisfecit, Valencianas reddidit, datisq; obsidibus cum sacramento fidelitatis ei manus dedit. Et quanta fuerit illi in educādis pueris scholaribusq; disciplinis instruendis sollicitudo, hinc maximè probatur, quòd semper dum in via pergeret, longè seu propè scholares adolescentes secum ducebat, qui vni ex Capellanis suis sub arctissima scholarium parerent disciplina, quibus etiam librorum copiam cum ceteris scholaribus & vtensilibus circumferri faciebat, sicq; fiebat vt quos plerumque rudes & illiteratos à claustro abduxisset, ipsos quos prius magistros habuerāt in litterarum eruditione redeuntes superarent. Cuius eruditionis occasione plurimi eorum etiam in religionis ac sanctitatis disciplina circa eum in tantum profecerunt, vt idonei fierent rectores ecclesiarum. Ex illis quippe multæ ciuitates gauisi sunt se habere pastores, quarum Salzburgēsis ecclesia archiepiscopū habuit, Ganterum; Cameracensis duos, alterum alteri succedentem, Rothardum & Erluinum. Virdunense Monasterium beate, Tullensis ecclesia, Herelonem: Traiectensis ecclesia Adelbadum, licet à multis etiam aliis episcopalem gradum non assecutis, qui sub eo nihilominus coaluissent quamplurimæ correcta sunt ecclesiæ, ex quibus Diramus postea Leodiēsis Episcopus Banenburgensem ecclesiam religionis & artium liberalium disciplina illustrauit. Otbertus cum quibusdam aliis secum hinc abductis, Aquensium clericorum vitam perniciosè licenti contagio deprauatam, ad sanctæ religionis statum pro posse reduxit. Quid de Hulbodo dicamus, qui dum adolescentulus à scholari disciplina hinc aufugisset, Parisius veniens Sancte Genouefe Canonicis adhæsit; in breui multarum scholarū instructor fuit. Vbi cùm aliquandiu Domino Notgero ignorante moraretur, tandem canonica episcopalis sententiæ executione compulsus est redire, pluribus ibi relictis studiorum ac moralitatis insignibus. Cuius vitam bene satis morigeratam ad virtutes acceptaus episcopus gratia ac donis muneratam ad virtutis studium ampliùs accendit. Idem postea sub Pontifice Baldrito Pragam Boemiæ ciuitatem transmissus, cùm nonnulla ibidem Christianæ religionis documenta dedisset, ad nos iterum cum honore remeauit. Multi quoque alij sub tanto patre educati, religionis studiis liberalibus diuersa illustrauere loca, quorum vita religiosis moribus & doctrinis insignita paternæ probitatis euidens est documentum. Nec hoc silendum quod inter cetera probitatis opera prudenti admodum vsus consilio, in tres æquas portiones prædia ecclesiastica diuisit, quarum vnam sibi suisq; successoribus retinuit, alteram Ecclesiis & monasteriis impartit, tertiam militibus qui eccle-

siam armis protegerent, conceßit. Et ut de sanctis eius moribus aliqua adhuc breuiter enarremus, erat pauperibus mitis, superbis diuitibus terribilis, bonis quibusq; lenis & mansuetus, iniquis maliciosis hominibus metuendus, potentibus venerabilis, mediocribus amabilis & admirabilis, sapientibus & doctis eruditor clementißimus, senum & debilium sustentationis baculus, iuuenum & adolescentum correptor studiosus, prouidus in consilio, circunspectus in facto, clarus in eloquio, discretus in silentio. quem summi proceres, Romanæ videlicet vrbis Antistes & Imperator, tanto extulerunt honore, ut primus eorum in disceptationibus præsulum cisalpinorum suas ei vices iniunxerit: Imperator verò in disponendis regni negotiis præcipuum procuratorem habuerit. nunquam corpori in se locum dedit, & à suis familiaribus desidiam animi pro posse semper expulit. Cum clericis diuinæ paginæ quæstionibus enodandis quoties vacaret intentus, etiam laicos adolescentes quibus educandis instabat, ætati et ordini suo congruis artibus implicabat: His & similibus insistens laboribus pater venerandus triginta sex in episcopatu peregit annos, multosq; à nobilitate paterna non degenerantes reliquit filios, inter quos piæ memoriæ dominus Wazo præ ceteris emicuit. Igitur deductis Notgerus uniuersis laboribus quibus ad honorem Imperij, & decorem domus ecclesiæ Dei bona fide & bono fine diuersis in locis & temporibus feliciter laborauit. Vnde scriptum est:

Quatuor expleuit partes ex tẽta plagarũ Fama suis meritis.

Cõstituto super Renũ monasterio sanctimonialiũ in villa Iulica, sicut priuilegia eiusdẽ ecclesiæ in Biblia conscripta testantur, rediit Leodiũ iam in processa ætate, & vbi episcopali officio verbo & exemplo clerum & populum ad meliora prouehere solicitus fuit. unde scriptum est:

Vulgari plebem clerum sermone Latino
Erudit & satiat magna dulcedine verbi,
Lac præbens teneris solidamque valentibus escam,
Sponte cadunt hereses sub forti milite Christi,
Fraus & ficta fides, timor & commenta fugantur,
Et depressa tremunt tanquam sub iudice morum.

Hospitalis adeò fuit ut de eo scribitur.

Nunquam sic colitur totis affectibus hospes;
In laribus putat esse suis qui venerat exul,
Pauperibus victus, nudis non desit amictus.

Ita sermo Dei viuus & efficax et penetrabilior omni gladio ancipiti in eo fuit, ut quisquis decretorũ ecclesiæ violator extitisset, si post commonitionẽ contumax et quasi lapidatus cordis duritia fuisset, pœnã perdurationis suæ portaret,

in quem

in quem episcopali auctoritate maledicta congeßisset. Vnde scriptum est:

Nam sumus experti, quicunque fuit violator
Ecclesiæ postquam hunc feriens anathemate vinxit,
Corpore & exclusit sacro vel sanguine Christi,
Iuit in exitium resipiscere ni properasset,
Si rabie caruit, sed non prurigine turpi
Et reliqua scabie quam postea nemo piaret,
Aut fregit collum aut amatos perdidit artus;
Talis erat reprobis tam formidabilis omni
Periuro prædoni; fur nec perfidus ausus
In faciem venisse suam.

Quando à maioribus negotiis ad quietem euadere poterat, ad sanctum Ioannem se conferebat, & in domo adherente interiori claustro quam sibi ædificauerat, dum erat ibi tanquam in familiari sinu operis sui, orationi & pauperum alimonie vacabat. Ibi tabellariis & scriptoribus scribenda dictabat, Epistolam operis eius, sententia valetudine, & ornatu verborum lucidam de pueritia Sancti Lamberti. & merito Lamboaldi confessoris, & Landeradæ virginis oppido Flandria Gandis in ecclesia sancti Bauonis legi, & visum est nobis copia dicendi stilum ipsum maiestati personæ conuenire, & ideo loca ipsa in quibus scripta ipsius vel de ipso reperiuntur, & versus aliquos antiquitatis de multitudine acceptos eisdem verbis, & metro quo in antiquis libris inuenti sunt, annotare curauimus, ne ex fauore magis quàm ex cognitione loqui videamur, & in assertione veritatis, si in commendatione bonorum quæ ipse fecit stare vellemus, & valeremus, peccare nos nõ crederemus. Ab ordinatione enim sua per annos sexies sex, hoc est triginta sex, in episcopali opere laborauit, & tunc cursu consummato fide seruata, septimo annorum senario, ad sabbathum quietis dispositionem carnis migrauit. Vnde scriptum est in versibus prædictæ antiquitatis,

Præfuit ecclesie per decem lustra vel annum.

vel ibi pro & *posito. Et quia sine dolore non perditur, quod cum amore possidetur: tota ciuitas, tota patria obsequio funeris affuit; senes cũ iunioribus, pusilli cũ magnis affluũt de castellis & oppidis. Clerus tanquam familia spiritualis ad plangendum suum patremfamiliâs conuenit; & vt breuiter dicam, de tota regione cateruatim ruunt ad flendum super eum qui vixerat lætitiæ multorum. Ita non sufficit vespere & mane dies vnus ad solemnitatem exequiarum; quia quilibet principalium ecclesiarum quas ipse in ciuitate fecerat vel perfecerat, ad vitandum ingratitudinem humando corpori se debere singulares*

gulare exequias professa est. Prima igitur dies luctuosæ celebritatis in ecclesia Sancti Lamberti deducta est. Secunda in ecclesia Sanctæ Crucis. Tertia in ecclesia Sancti Martini. Quarta in ecclesia Sancti Pauli. Quinta in ecclesia Sancti Ioannis, ubi ipse supremo voluntatis suæ testamento in signum seruatæ vsq in finẽ humilitatis, in angulo cripte humilioris in Oratorio Sancti Hilarij sepeliri constituit. quod & factum est. præscripta & plura alia clarius habentur in gestis pontificum Leodiensium. Sed præter ea Notgerus præscriptus multa magnalia & opera bona in istis & aliis partibus operatus est, quæ non sunt scripta in gestis pontificum prædictis. Vtinam plures tales episcopi modernis temporibus inuenirentur.

Describebat ex autographo Hieronymus Scholierius huius itineris comes.

FINIS.

INDEX EORVM QVÆ HOC LIBELLO CONTINENTVR.

Huijum